

ELEŞTİREL AÇIDAN BİR KİMLİK VE İNANÇ ÖRTÜSÜ OLARAK 'TAKİYYE'

Dr. Mehmet DALKILIÇ*

ÖZET

Bu makalenin amacı *takiyye* kelimesinin tarih içerisinde kazandığı anlamları ve çeşitli İslam mezhepleri tarafından uygulanış şekillerini tespit etmektir. Bu nedenle Şîa, Ehl-i sünnet, Havâric ve yeri geldikçe de Mutezilenin *takiyye* inançları söz konusu edilmiştir. İslam peygamberinden hemen sonra tartışma konusu haline gelen *takiyye* kavramının özellikle şîa tarafından bir inanç prensibi haline getirildiği görüşü üzerinde durulmuştur. Şif kaynaklardaki konuyla ilgili bilgilere dayanılarak takiyyenin bir doktrin haline gelişi açıklanmıştır. Bu arada Ehl-i sünnetin takiyyeye bakış açısı, yalanla olan ilgisi tartışılmıştır. Bu konuda en azından başlangıçta kesin olarak olumsuz bir tavır sergileyen Haricîlerin konuyla ilgili tutumları da incelenmiştir. Sonuçta bu davranış şeklinin Türk gelenek ve göreneklerine uymadığı vurgulanmıştır.

Anhatar Kelimeler: Takiyye, Şîa, Ehl-i Sünnet, Hariciler, Mu'tezile.

SUMMARY

FROM THE CRITICAL POINT THE DISSIMULATION AS A COVER OF THE PERSONEL IDENTITY AND THE BELIEF

The purpose of the article is to resarch the meaning of the *taqiyah* or *dissimulation* and its practices by Islamic sects in the history. I discussed its literally meanings and practices according to the Shi'ite. I studied the blieves in *taqiyah* according to the other Islamic sects like Ahlus Sunnah, Hawarij and Mu'tazilah. It is appeared that the question of *taqiyah* was discussed among the Islamic sects in the early centuries after Muhammad had died. And it was explained that it is a part of the Shi'ite theology as a doctrine and has many writings by the virtue of *taqiyah*. It is enlightened that the Sunnis' blief in Shi'ites' *taqiyah* as pure hypocrisy and a lack of faith in this article. Furthermore, Hawarij declared in which there was no *taqiyah* as a doctrine in Islamic believes. In the end, it is claimed that besides Islamic sources, Turkish religious tradition has no permission of *taqiyah* as a doctrine.

Key Words: Dissimulation, Shiite, ahl al Sunnah, Hawarij, Mutazilah.

* İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı Uzmanı.

GİRİŞ

Takiyye, bir kavram olarak, mezhepler tarihinde kullanılmaya başlandığı ilk günden itibaren, pek çok tartışmanın konusu haline getirilmiştir. Bir inanç prensibi olarak kabul edenler, onun sınırları ve şartları üzerinde; reddedenler ise, böyle bir davranışın sosyolojik, psikolojik ve ahlâkî sonuçları üzerinde görüş belirtmişlerdir¹. Bu yönüyle kavramın mezhepler tarihi açısından belirleyici terimlerden biri olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Şîî mezheplerde takiyyenin çok önemli bir yer tuttuğu bilinmektedir. İslam Mezhepleri ve Kelâm kaynaklarına bakıldığında, Ehl-i Sünnet bilginlerinin, bu konuyu bir inanç meselesi olarak görmedikleri için eserlerinde yer vermedikleri dikkat çekmektedir. Onların *takiyye* olayını sadece konuyla ilgili âyetlerin yorumlarında ve fıkıh kitaplarının *ikrâh* bölümünde işleyerek, şartlarını ve hükümlerini açıklamakla yetinmişlerdir². Toplum olarak fazla bir baskı ve korku altında bulunmadıkları için onu, daha dar bir çerçevede, belirli ve sınırlı şartlar doğrultusunda ele alarak tanımlamışlardır.

Tarihî bir arka plana sahip olan bu problemin, aslında günümüzde de canlılığını sürdürdüğünü gözlemek mümkündür. Nitekim günlük hayatta insanlar, şu veya bu sebeple inancını, düşüncesini, ideolojisini *takiyye* yaparak ortaya koyma yolunu seçebilmektedir. Herhangi bir insanın *takiyye* yaptığı düşünülürse veya bir insan kendisinin *takiyye* yaptığını belirtirse, burada kast edilen şey açıktır: En genel mânâda kişi, herhangi bir sebeple gerçek düşüncesini veya inancını saklamaktadır³.

Kuşkusuz ki, böyle bir davranış, meselenin ahlâkî boyutu üzerinde düşünmeyi gerekli kılmaktadır: Acaba herhangi bir insan bir nedenle düşüncesini veya inancını gizlerse veya olduğundan farklı bir şekilde dile getirirse, bu durumda bütün dinlerin en büyük günah saydıkları “*yalan*” suçunu

¹ Geniş bilgi için bk. Şeyh Sadûk, *Risâletü'l-İtikâdi'l-İmâmiyye*, çev. Ethem Ruhi Fıçılâh, Ankara 1978, s. 127 vd.; Mîrza Hüseyin, *Müstedrekü'l-vesâil*, Tahran 1382, II, 240-247; Tabâtabâî, *el-Mizân fi tefsîri'l-Kur'ân*, Tahran 1985, III, 161-162; a.mlf., *Shi'ite Islam*, trs. Sayyid Husayn Nasr, New York 1975, s. 223 vd.; Meclîsî, *Bihânu'l-envâr*, Beyrut 1986, LXXII, 393; Muhammed Rıza el-Muzaffâr, *Akâidü'l-İmâmiyye*, Tahran t.y., s. 76; Mekârim Şirâzî, *Takiyye Siper-i Berây-i Mücadelehâ-i Amikter*, çev. Hasan Uzunçam, İstanbul 1992, s. 8, 16-23; Gölpınarh, *Şîilik*, İstanbul 1987, s. 564. Ayrıca bk. Serahsî, *el-Mebsût*, Beyrut Dâru'l-İhya Yayını t.y., XXXIV, 45-49; el-Cessas, *el-Ahkâmu'l-Kur'ân*, Beyrut 1335, II, 9; Kurtabî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Kahire 1967, IV, 57.

² İrfân Abdülhamid, *Dirâsât fi'l-firâk ve'l-akâidü'l-İslâmiyye*, Bağdat 1977, s. 55.

³ Musa el-Musevî, “et-Takiyye ve'l-ismetü'l-imâme inde Şiati'l-İmâme”, *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şîilik Sempozyumu*, s. 738-749.

işlemiş olmaz mı? *Takiyye yapmak* ile *yalan söylemek* hangi çerçevede ve hangi koşullarda birbirinden ayırt edilebilir veya böyle bir şey mümkün değil midir?

Bu noktada sağlıklı bir yaklaşım elde edebilmek için yine kavramın ortaya çıktığı ilk mezhepler dönemi ve sosyal koşullar çerçevesinde meselelerin incelenmesi kaçınılmaz görünmektedir. Böylece takiyyenin mezhepler tarihinde bir olgu olarak hangi çerçevede ortaya çıkıp, geliştiğini tespit edebileceğiz.

Takiyyenin temelinde korkmak⁴ olduğuna göre mesele, daha başlangıçta inancı gizlemek ile ilgili görülmüştür⁵. Özellikle Müslümanların fert olarak azınlıkta ve bazı durumlarda neredeyse tek başlarına yaşadıkları bölgelerde kendi inançları ile büsbütün tezat teşkil eden insanlarla ve toplumlarla nasıl ilişki içinde olacaklardı? Kendi inançlarını yaşamaları ve bunun gereklerini yerine getirmeleri, bazen son derece trajik durumların ortaya çıkmasına neden olabilmıştır. Bu bağlamda ilk Müslümanların Mekke'deki yaşayışları ilginç bir örnektir. Onlar pagan inançlarını yaşayan bir toplumda tevhidi esas alan İslam inancını bazen canlarına mal olabilen tehlikeler altında yaşamışlar, bu uğurda pek çok kişi hayatını kaybetmiş ve birçoğu da ağır işkencelere maruz kalmıştır⁶.

Bu baskılara karşı İslam Peygamberi, öncelikle Müslümanların Mekke'den inançlarını rahatça ve özgürce yaşayabilecekleri başka beldelere göç etmelerine izin vermiştir. Böylelikle göç ve hicret, baskıdan kurtulmanın bir yolu olarak Müslümanların, inançlarını rahat yaşama imkanları bulmalarına zemin teşkil etmiştir. Bununla birlikte hicret, her zaman mümkün ve geçerli bir yöntem olamamıştır. Tarih boyunca pek çok Müslüman, değişik nedenlerle kendi inançlarının egemen olmadığı ortamlarda yaşamak zorunda kalabilmıştır.

Ayrıca, takiyyenin insanlar arasındaki iletişimi yakından ilgilendiren bir kavram olması itibarıyla karşılıklı ilişkilerin düzenlenmesi ve geliştirilmesinde zaman zaman kendini hissettirdiği göz ardı edilmemelidir. Nitekim bazı kaynaklarda takiyyenin *nifak* ve yalandan ayrıldığı noktalara dikkat çekilirken, belki de bu inancın sebep olacağı kitlesel problemler düşünülmektedir⁷.

⁴ bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "vky" md.; Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, "vky" md.; Fahreddin er-Râzî, *Mefâihü'l-gayb*, VIII, 12.

⁵ Kuran'daki ilişkilendirilen ayet için bk. Âl-i İmran 3/28. Ayrıca bk. Nuh 71/9; Hûd 11/38; es-Sâffât 37/88-89; el-Enbiya 21/60; el-Kasas 28/15 gibi ayetler *takiyye* ile ilişkilendirilmiştir.

⁶ bk. Şeyh Sadûk, *el-İ'tikâdât*, s. 127 vd.; Küleynî, *el-Kâfî*, II, 219; Fahreddin er-Râzî, *Mefâihü'l-gayb*, XX, 123; Tabatabâî, *Şi'ite İslâmî*, trs. Sayyid Husayn Nasr, New York, 1975, s. 223; a.mlf., *el-Mizânü fi tefsîri'l-Kur'ân*, Tahran, 1985, XII, 357; Meclisi, *Bihârü'l-envâr*, LXII, 393 vd.

⁷ Mesela bk. Mekârim Şirâzî, *Takiyye*, s. 35 vd.; krş., İhsan İlahî Zahir, *Şia'nın Kur'an İmamet ve Takiyye Anlayışı*, s. 140-142; Mustafa Öz, "Ca'fer es-Sâdık" md., II, 2; TDV *İslâm Ansiklopedisi*, Musa el-Musevî, a.g.m., s. 743-749.

Konunun tarihî yönünden başka, psikolojik, sosyolojik ve politik bir çok yönünün bulunduğu kabul edilmesi gereken bir gerçektir⁸. Özellikle günümüzde politik söylemlerde sıkça kullanılır olması onun önemini hâlâ koruduğunu düşündürmektedir. Yine bazı Müslüman grupların diğer Müslümanlarla ilişkilerini genellikle *takiyye* prensibine göre düzenleyebildiklerine dikkat çekilerek, bunun gençler üzerinde yapacağı olumsuz etkilere de dikkat çekilmiştir⁹. Ancak burada Şîa, Havâric ve Ehl-i Sünnetin *takiyye* anlayışı îtkâdî açıdan tarihî olaylar içinde ele alınarak incelenmiştir.

II. Takiyye Kavramının Tanımı

Dil bilimciler ve din adamları *takiyye* kelimesinin kökü ve anlamı ile ilgili olarak çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir¹⁰. Korumak manâsındaki "vikaye" den (الوقاية-التقية) veya korunmak anlamındaki "ittekâ" fiilinden gelen *takiyye* (اتقيت) sözlükte, "korunmak" ve "sakınmak" demektir. Binaenaleyh (اتقيت) "ittekaytü" ifadesi Arapça'da "sakındım, çekindim" veya "korundum" anlamına gelir. Bu kelime Kur'an'da *takiyye* şeklinde geçmemekle birlikte, Âl-i İmrân sûresinin (الا ان تتقوا منهم ثقاة), "...ancak onlardan sakınmanız müstesnadır¹¹...." âyetinde aynı kökten yelen "tukâh" (sakınma) -bazen bu تقيه "takiyye" şeklinde de yazılıp okunmaktadır- ibaresi bulunmaktadır. Kaynaklarda belirtildiğine göre, kıraat imamlarından çoğu bu kelimeyi "tukâh" şeklinde okurken, bir kısmı ise "takiyye" tarzında okumuştur. Fakat gerek dil kurallarına uygunluğu gerekse naklinin sağlamlığı bakımından tercih edilen ve Arapça'da yaygın olanı "tukâh" şeklindeki okuyuştur¹².

Öte yandan, *takiyye* kelimesinin *takva* sözü ile yakın irtibatının bulunduğu da belirtilmiştir. Buna göre gerek *takva* gerekse *takiyye*'nin temelini

⁸ Mehmet Saffet Sarıkaya, *İslâm Düşünce Tarihinde Mezhepler*, İspatta 2001, s. 32; Muhammed Abdülkerim Atfım, *en-Nazarıyyetü's-siyâsiyyetü'l-muâsıra li's-Şîati'l-İmâniyyetü'l-İsnâ Aşerıyye*, s. 89-91.

⁹ Mehmet Saffet Sarıkaya, *İslâm Düşünce Tarihinde Mezhepler*, s. 32.

¹⁰ Takiyye'nin kökü hakkında daha geniş bilgi için bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "vky" md.; ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, "vky" md.; Fahredditt er-Râzî, *Mefââhu'l-gayb*, Beyrut l.y, VIII, 12.

¹¹ Âl-i İmrân 3/28.

¹² İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "vky" md.; ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, "vky" md.; Fahreddin er-Râzî, *Mefââhu'l-gayb*, VIII, 12; İbn Hayyân, *el-Bahrü'l-Muhît*, nşr. Abdullah-Muhammed es-Salih er-Râşid, Riyad t.y., II, 424; Taberî, *Câmiü'l-beyân fi tefsiri'l-Kur'an*, Mısır 1314, III, 141; Suyûtî, *ed-Durrü'l-mensûr fi't-tefsiri bi'l-me'sîr*, II, 16; Mustafa Kâmil eş-Şeybî, "et-Takiyyetü Usûlühâ ve Tatavvuruhâ", *Mecelletü Külliyyetü'l-Adâb-Câmia'atü'l-İskenderiyye* 1963, sy. 16, s. 233; Aynea "ittekâ" kelimesinin değişik okunuş şekilleri için bk. Fahreddin er-Râzî, *Mefââhu'l-gayb*, VIII, 16; İbnü'l-Cezefî, *Şerhu's-Sememûdâ 'âlâ metni'd-dürretü'l-mütimneti li'l-kıraati'l-aşara*, Mısır t.y., s. 36; a.mlf., *en-Neşr fi'l-kıraati'l-aşr*, Beyrut t.y., II, 239; Zemahşerî, *el-Keşşâfu 'an hakâiki't-tenzil ve 'uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vil*, Kahire t.y., I, 129; Cezefî, *Tahbîrâtü'l-teysîr fi kıraati'l-eimneti'l-aşera*, Halep 1392, s. 96.

koru ve sakinme oluşturmaktadır. Buna göre takva, büyük bir kuvvete; Allah'ın gücüne boyun eğerek, azap korkusundan dolayı bütün yasaklardan kendini korumaktır. *Takiyye* ise, yine belli bir kuvvetin üstünlüğünü kabullenerek ondan gelebilecek zarardan nefsi korumaktır. Bu yüzden *takiyye* de *takva* gibi korunma olup, takvanın kapsamı dahilindedir. Zaten aynı kökten türeyen bu iki kelimenin, manâlarının derinliğinde birleştiği kabul edilmiştir¹³.

Burada hemen şunu da belirtelim ki, *takiyye* kelimesinin bütün İslam Mezhepleri tarafından ittifakla kabul edilmiş bir tanımı bulunmamaktadır. Çünkü Hicrî I. asırdan itibaren kitleler, içinde buldukları siyâsî ortam ve toplumsal yapıya uygun olarak bu kavramı değerlendirmişlerdir¹⁴. Bu yüzden büyük bir kesim onun, ölüm ve işkenceden kurtulmak amacıyla zor altında kalan kimsenin (mükreh) faydalanması gereken bir izin (ruhsat) olduğunu kabul etmiştir¹⁵. Ancak amaçlar farklı olsa da genel olarak baskı, ölüm tehdidi ve işkence söz konusu olduğunda İslam Mezheplerinde takiyyenin gündeme getirildiği görülmektedir.

Nitekim Ehl-i sünnet kaynaklarında takiyyenin; ihtiyat, korku ve gizlenmek anlamında, mecburiyet veya zarar tehdidi karşısında dînî inançlardan ödün vermek şeklinde kullanılan bir kavram olduğu belirtilmektedir¹⁶. Bu bağlamda Serahsî (ö. 483/1090), bir müminin ölüm ve işkenceden kurulmak amacıyla olduğundan başka türlü görünmesi veya davranmasına *takiyye* denildiğini belirtmektedir¹⁷.

Buna göre kişinin korku içinde bulunduğu yer ve zamanlarda, canını korumak amacıyla *tukâh* tarzında bir korunmaya izin verilmesi söz konusudur. Ancak bunun, dil ile gerçekleşmesi gerektiği de hatırlatılmıştır. Nitekim İbn Abbas bu korunmanın, eylem ile olamayacağını ve onun ancak dil ile yapılmasına izin verildiğini belirtmiştir¹⁸. Bu nedenle, bir müminin *takiyye* adı

¹³ Mesela bk. Râgıb et-İsflâhânî, *el-Müfredât fî garîbî'l-Kur'an*, nşr. Muhammed Seyyid Kılânî, Beyrut t.y., "vky" md.; Kâmil eş-Şeybî, "et-Takiyye", s. 234-235; Ali Ünal, *Kur'an'da Temel Kavramlar*, İstanbul 1986, s. 517; Mekârim Şirâzî, *Takiyye*, s. 9.

¹⁴ bk. İrfan Abdülhamid, *Dirâsât*, s. 59-60; Murtezâ el-Ensârî, *et-Takiyye*, Beyrut 1410, s. 45-50.

¹⁵ Serahsî, *Mebûsât*, XXIV, 47; Kurtubî, *el-Câmî li ahkâmî'l-Kur'an*, IV, 57; Murtezâ el-Ensârî, *et-Takiyye*, s. 45; Âlûsî, *Ruhul-me'ânî*, Beyrut t.y., III, 121; Elmalılı, *Hak Dîni Kur'an Dili*, Nebioğlu basımevi 1960, II, 1074; Muhammed Abdulkerim Atûm, *en-Nazarîyyetü's-siyâsiyyetü'l-nuâsıra li'ş-Şîati'l-İmâmiyyeti'l-İsnâ Aşeriyye*, s. 89-90; Kerimoğlu, *Kelimeler Kavramlar*, İstanbul 1992, s. 134. krş., Mekârim Şirâzî, *Takiyye*, s. 8, 16-23.

¹⁶ krş., Muhatmed b. Ebû Bekir er-Râzî, *Multârî's-sihâh*, "vky" md., I, 305; Muhammed Abdulkerim Atûm, *en-Nazarîyyetü's-siyâsiyyetü'l-nuâsıra li'ş-Şîati'l-İmâmiyyeti'l-İsnâ Aşeriyye*, s. 88-89.

¹⁷ Serahsî, *el-Mebûsât*, XXXIV, 45-49.

¹⁸ Taberî, *Câmilü'l-beyân*, III, 140; İbn Hayyân, *Bahrü'l-nulûd*, Riyad t.y., II, 423; Suyâlî, *ed-Durrü'l-mensûr fî't-tefsiri bi'l-me'sûr*, II, 16.

altında pratik olarak herhangi bir şekilde düşmana yardım etmesinin söz konusu olamayacağı belirtilmiştir.

Öte yandan Şiâ'nın önde gelen âlimlerinden biri olarak bilinen Şeyh Müfîd (ö. 412/1021), yukarıda belirtilen sebeplerden dolayı takiyyeyi, "gerçeği gizlemek, inancı saklamak, muhaliflerinden gizlenmek, din ve dünya işlerinde zarar getirecek şeyi açıklamamaktır."¹⁹ diye târif etmiştir. Genel mânâda takiyyenin her türlü tehlikeden korunmak veya sakınmak demek olduğunu belirten Tabâtabâî (ö. 1401/1981) ise, "bir insanın kendi dinini veya bazı dînî davranışlarını düşmanlarının hareketlerinin neticesi olarak, mutlak veya muhtemel bir tehlikeye sebebiyet verecek durumlarda saklaması veya gizlemesi"²⁰ şeklinde tanımlamaktadır.

Nitekim Cafer es-Sâdık'ın (ö. 148/765) "Takiyye nebîz ve mest üzerine mesh etmenin dışında her şeyde geçerlidir" dediği nakledilmektedir. Ancak dinde bozgunculuğa yol açabilecek durumlarda veya kan dökülmesiyle neticelenecek hallerde takiyyenin caiz olmadığı belirtilmiştir. Zîra, takiyyenin kan dökülmesini önlemek için caiz kılındığı; iş kan dökülmesine gelince bu konuda *takiyye* yapılamayacağı rivayet edilmiştir²¹.

İmâmîyye'ye göre, inancı gizleme; Şiîliği saklama, sünnî çevrelerde onlar gibi görünme anlamına gelen *takiyye*, aslında sadece Şiîler üzerinde baskıların yoğunlaşmış ve can ve mal korkusu söz konusu olduğu zaman başvurulabileceği kabul edilmesine rağmen onların takiyyeyi bir politika ve manevra aracı olarak da kullandıkları bilinmektedir. Oysa bir Hâricî için *takiyye* bunlardan tamamen farklı bir durum arz etmektedir. Zira onlar kendinden olmayan bir halifenin idaresi altında yaşamayı kabul etmeye veya ona açıktan karşı çıkmayıp suskun (kuud) kalmaya *takiyye* demişlerdir²².

Bütün bunlardan sonra mezheplerin *takiyye* anlayışı ve uygulama biçimlerinde tarih boyunca birtakım değişikliklerin bulunup-bulunmadığının tespiti, ayrıca ilk dönemdeki uygulamalarla ilgili olarak bir karşılaştırma yapılabilmesi amacıyla, nasslar çerçevesinde kelimenin ifade ettiği anlam belirlenip, Asr-ı Saâdet'teki durumunun, olaylar ve konuyla ilgili âyetlerin yorumlarıyla açıklığa kavuşturulmasını zorunlu hale getirmektedir.

¹⁹ Şeyh Müfîd, *Tashîhu'l-İ'tikad*, s. 219-222; Ayrıca bk. *Nehcül-beleğa*, çev. Abdülbâki Gölpinarlı, s. 286; N. M. Şirâzî, *Takiyye*, s. 9.

²⁰ Mühammed Hüseyin Tabâtabâî, *Şi'ite İslâm*, (trs., S. Hossein Nasr), s. 223.

²¹ Küleynî, *el-Usûl mine'l-kâfi*, nşr. Ali Ekber el-Gaffârî, Tabran 1388, II, 217-220.

²² Şehristânî, *Milel*, I, 125; R. Strothmann, *İslâm Ansiklopedisi*, "Takiyya" md.; Reşid Rıza, *el-Menâr*, III, 280-281; Abdülaziz ed-Dihlevî, *Muhtasaru'l-tuhfeti'l-ismâ-âşeriyye*, s. 289.

III. Takiyye Konusundaki Tartışmaların Teolojik Bağlamı

Takiyye düşüncesi öncelikle Kur'ân'ın "Müminler, müminleri bırakıp kâfirleri dost edinmesinler; kim böyle yaparsa Allah katında bir değeri yoktur, fakat onlardan sakınmanız hâli müstesnadır. Allah sizi kendisiyle sakındırır. Dönüş Allah'adır.²³" anlamındaki ayetinde geçen "ancak onlardan sakınmanız «إِلَّا أَنْ تَتَّقُوا مِنْهُمْ تُقَاةً» hâli müstesnadır" ifadesi ile temellendirildiği görülmektedir²⁴. Dolayısıyla, bu durum izah edilirken, Allah'a olan imanından dolayı insanın hayatı veya bazı organlarının kâfirler tarafından imha edilmesi söz konusu olduğunda, inanmayarak ve vicdanında yaptığı işin doğru olmadığını hissederek, onlarla ölümden kurtulacak şekilde konuşmanın farklı değerlendirildiği üzerinde durulmuştur²⁵.

Öncelikle, Ehl-i Sünnetin bu konudaki değerlendirmelerine temas edecek olursak, tıpkı diğer İslâm Mezheplerinde olduğu gibi onların da *takiyye* ile ilgili olarak söz konusu âyeti zikrettiği görülmektedir²⁶. Nitekim Mâtürîdî (ö. 333/944) bu âyetle birlikte, "Allah'a ve Rasûlüne îmân eden hiç bir kavmin Allah'a ve Rasûlüne muhalefet eden kimselerle dost olmalarını göremezsin.²⁷" ve "Ey inananlar! Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanları dost edinmeyin...²⁸" gibi âyetlerle Allah'ın Müslümanlara, kâfirlerle dostluk kurmalarını ve yakın ilişkilerde bulunmalarını kesinlikle yasakladığını belirtmiştir. Fakat "...ancak onlardan sakınmanız hali müstesnadır...²⁹" kaydıyla hükümler olan kâfirler arasında bulunan Müslümanları, akrabalık sebebi ile ve dinlerinin bozuk olduğunu bilerek, onlarla akrabalık ilişkilerinde bulunmalarına ve dostluk kurmalarına izin verildiğini açıklamıştır. Buna da Hz. Ali'nin (ö. 40/661) babası Ebû Tâlib öldüğü zaman, Rasûlullah'a gelerek babasından ötürü "-amcan dalâlet üzere öldü" deyince Peygamber'in ona, "git ve babamı göm" şeklinde bir izin vermesini delil olarak zikretmektedir ki, bu

²³ Âl-i İmrân 3/28. Ayrıca bk. Nahl 16/106; Mû'min 40/28.

²⁴ Mesela bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, III, 140-41; XIII, 112-13; Şeyh Sadûk, *Risâletü'l-İtikâdâtü'l-İmâniyye*, çev. Ethem Ruhi Fırlah, Ankara 1987, s. 127 vd.; Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, İstanbul 1335, II, 9; Fahreddin er-Râzî, *Mefâihü'l-gayb*, III, 10 vd.; Âlûsî, *Ruhu'l-meânî*, 10, 121; Tabâtabâî, *el-Mizân fi tefsîri'l-Kur'an*, Tahran 1985, III, 161; Mekarim Şirazi, *Takiyye*, s. 26-29; Ahmed Tayibî Şebestî, *Takiyye*, Tahran 1362, s. 8.

²⁵ bk. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, Hacı Selim Ağa ktp., nr. 40, I, 76^b, el-Meclîsî, *Bihârü'l-envâr el-câmiatü lidüveri' ahbâri'l-eimmeti'l-ethâr*, Beyrut 1986, LXXII, 393; Muhammed Rızâ el-Muzaffer, *Akâidü'l-İmâniyye*, çev. Abdülkalay Gölpnarlı, İstanbul 1978, s. 76; Tabâtabâî, *Shi'ite İslâm*, s. 223; Ali el-Müsevî, *Şubuhât havle's-Şîa*, Beyrut t.y., s. 12; Âlûsî, *Ruhu'l-meânî*, I, 122.

²⁶ bk. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, İstanbul t.y., II, 23-24; Âlûsî, *Ruhu'l-meânî*, III, 121; Muhammed Reşid Rızâ, *Menâr*, Beyrut t.y., III, 280.

²⁷ Âl-i İmrân 3/118.

²⁸ el-Mümtehine 60/1; Ayrıca bk. el-Mücâdele 58/22; el-Mâide 5/51; et-Tevbe 9/71.

²⁹ Âl-i İmrân 3/28.

şartların dışındaki hiçbir durumda İslam dininin *takiyye* uygulamasına izin vermediği anlaşılmaktadır³⁰. Bu görüşün doğruluğunu Ammar b. Yasir olayı en açık bir şekilde ifade etmektedir.

Nitekim bu durum "Kalbi îman ile dopdolu olduğu halde zora gelen müstesna, inandıktan sonra inkâr edip gönlünü kâfirliğe açanlara Allah katından bir gazap vardır"³¹ mealindeki âyette de açıkça ortaya konulmaktadır. Bu âyetle, ölüm tehdidi halinde, kalbi îman ile dolu olmak şartıyla, canını kurtarmak için, küfrü gerektiren sözü söylemeye izin verilmektedir³². Hem sünnî hem de Şiî kaynaklar söz konusu âyetin, Ammar b. Yâsir ve ailesine pagan Araplar tarafından reva görülen işkence üzerine indiğini belirtmektedir³³.

Zemahşerî (ö. 538/1144) ise, tefsirinde konuya temas ederek bu olayda, Ammar'm yaptığı gibi, müşriklerin isteklerini yerine getirmek için *takiyye* ruhsatını kullanıp küfrü gerektiren sözü söylemenin mi yoksa, anne ve babasının yaptığı gibi *takiyye*yi terk ederek dini üzere sabredip şehit edilmenin mi daha üstün bir davranış olduğu sorusu üzerinde durmuş, kendisinin, *takiyye*yi terk edip, ölünceye kadar sabretmekle dinini her şeyin üstünde tuttuğunu gösteren anne-babasının davranışının daha faziletli olduğu görüşünü tercih ettiğini açıklamıştır³⁴.

Nitekim Hanefî fıkıh âlimleri çoğunlukla aynı görüş doğrultusunda açıklamalar yapmışlardır. Onlar dîni üstün kılan bütün durumlarda, müminin inancından ödün vermeyip, şehit edilinceye kadar sebat etmesini, ruhsatla hareket etmesinden daha üstün olduğunu belirterek, sözle *takiyye* yapılmasına Allah'ın izin verdiğini ancak küfre zorlanan kişinin, küfrü gerektirecek sözü söylemeyerek öldürülmesinin, *takiyye* ile hareket etmesinden daha değerli sayıldığını beyan etmişlerdir³⁵. Ancak ölüm tehdidi söz konusu olduğunda insanın kendi hayatım korumasının adı ne olursa olsun, bunu yapmasının gayet doğal bir davranış olduğu da unutulmamalıdır. Ehl-i sünnetin bu konudaki tutumu aşağıda ele alınacaktır.

³⁰ Mesela bk. Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, I, 76^b; Ayrıca bk. İbn Kesîr, *Tefsîr*, II, 24; Cessâs, *Ahkâm*, II, 9.

³¹ en-Nahl 16/106.

³² bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XIV, 113; Tabâtabâî, *el-Mîzan fi tefsîri'l-Kur'an*, XII, 357; Sarahsî, *Mebûsât*, XXIII, 44; Mekârim Şirâzî, *Takiyye*, s. 8, 26-29; Ahmed Tayîbî Şebestî, *Takiyye*, s. 8.

³³ bk. Fahreddin er-Râzî, *Mejâtilu'l-gayb*, XX, 123; Tabâtabâî, *Shi'ite İslâm*, s. 223; Mekârim Şirâzî, *Takiyye*, s. 28-30.

³⁴ Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 300.

³⁵ Sarahsî, *Mebûsât*, XXIII, 44-45; Cessâs, *Ahkâm*, II, 10; Ebû Hayyân, *Bahru'l-muhît*, II, 424; Ayrıca bk. Bağavî, *Me'âlimü't-tenzil*, Beyrut 1407/1987, I, 292.

IV. Tartışmanın Tarihi Bağlamı ve İslam Mezheplerinin Tutumu

1. Hâricîlik ve Mutezile'de Takiyye

a. Hâricîlik'te

Takiyyenin en şiddetli muhalifleri, İslam dünyasının radikal ve fanatik inanç gurubunu temsil eden Hâricîlerdir. Onlar, Şifliğin tam aksine, kayıtsız ve şartsız bir pervasızlık içinde inanç ve düşüncelerini dile getirmişlerdir. Bu yüzden Hâricîler *takiyye* uygulamasına şiddetle karşı çıkmışlardır³⁶. Ancak Hâricî fırkaların hepsini aynı görüş çerçevesinde değerlendirmek mümkün değildir. Zira Ezârika, Sufriyye, Necedât ve İbâdiyye gibi hemen bütün Hâricî fırkaların *takiyye* anlayışları günün şartları gereği siyasî görüşleri doğrultusunda tezahür etmiştir³⁷.

Burada şu iki özelliğin, kavramın gelişimi açısından oldukça önemli olduğunu belirtmeliyiz. Bunlardan ilki, Şîa ve Havâric gibi başlangıçta siyâsî sebeplere dayalı olarak ortaya çıkan mezhepler, zamanla kendi siyâsî mülâhazalarını Kur'an ve sünnetle temellendirme yönüne giderek, anlayışlarına itikâdî boyut kazandırmışlardır³⁸. Böylece *takiyye*, söz konusu mezheplerin varlıklarını korumada oldukça önemli bir yer tutmuştur. İkincisi ise, biraz da yukarıdaki anlayışa bağlı olarak, Şîada *takiyyenin* dînî bir doktrin haline getirilmesidir.

Hâricî guruplar tıpkı diğer İslam mezheplerinde olduğu gibi kendi görüşlerini Kur'an ayetleri ile destekleme gayreti içine girmişlerdir. Nitekim Ezârika kendilerinin istediği şartları taşımayan halifelere karşı açıktan karşı çıkmanın gerekliliğini savunmaktaydı. Bu durumu taraftarlarına *takiyye* yapmanın doğru bir davranış şekli olmadığını anlatarak izah etmeye çalışıyordu. Nitekim "Kendilerine elinizi savaştan çekin, namaz kılın, zekât verin denenleri görmedin mi? Onlara savaş farz kılındığında içlerinden bir takımı hemen, insanlardan Allah'tan korkar gibi hatta daha çok korkarlar..."³⁹ ayeti ile "... Allah yolunda cihat eden, yerinin yermesinden korkmayan bir millet getirir."⁴⁰

³⁶ Şchristânî, *Milel*, I, 192; Julius Wellhausen, *İslamiyetin İlk Devirlerinde Dinî-Siyasî Muhalefet Partileri*, çev. Fikret İşıltan, Ankara 1996, s. 44; Ignaz Goldziher, *el-Akide ve's-Şer'ia fi'l-İslam*, s. 180; Avni İlhan, "Takiyye", s. 159-160.

³⁷ Mesela bk. Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, s. 29; Julius Wellhausen, *İslamiyetin İlk Devirlerinde Dinî-Siyasî Muhalefet Partileri*, s. 25-29, 44; Avni İlhan, "Takiyye", s. 159 vd.

³⁸ Muhammed Abdülkerim Atûm, *en-Nazariyyetü's-siyâsiyyetü'l-muâsıra li's-Şîati'l-İmâmiyyeti'l-İsnâ Aşeriyye*, s. 88-91; Musa el-Musevî, "et-Takiyye ve'l-ismetü'l-imâme inde Şîati'l-İmâme", *Milletlerarası Tarihî ve Günümüzde Şîlik Sempozyumu*, s. 738-749; Julius Wellhausen, *İslamiyetin İlk Devirlerinde Dinî-Siyasî Muhalefet Partileri*, s. 22 vd.

³⁹ en-Nisâ 4/77.

⁴⁰ el-Mâide 5/54.

anlamındaki âyetleri ileri sürerek *takiyye* ile amel etmenin caiz olmadığını açıklıyordu⁴¹.

Necedât'ın ise, Ezârika'nın aksine seçilmiş halifeye açıktan karşı çıkıp savaşmaktansa, *takiyye* yapmanın Hâricîlerin varlığını korumaları açısından daha yararlı olacağını düşünmekteydi. Bu nedenle onlar da kendilerinin söz konusu görüşlerinin doğruluğunu Kur'ân ayetleriyle ispatlama yolunu tercih etmişlerdir. Nitekim söz konusu görüşü benimseyenler, "Müminler, müminleri bırakıp kâfirleri dost edinmesinler; kim böyle yaparsa Allah katında bir değeri yoktur, ancak onlardan sakınmanız hali müstesnadır...⁴²" ve "Firavun ailesinden olup da inancını gizleyen bir adam, Rabbim Allah'tır diyen bir adamı mı öldüreceksiniz? dedi...⁴³" mealindeki âyetlere dayanarak Ezârika'ya karşı çıkmışlardır⁴⁴. Ayrıca İbâdiyye'nin de bu görüşü savunduğu kaynaklarda yer almaktadır⁴⁵.

Bu yüzden onların gerek fert gerekse toplumun *takiyye* yapmasına asla müsaade etmedikleri ve dînin her şeyden üstün olduğu gerekçesiyle bir Müslüman ne kadar zorlanırsa zorlansın, ölümünden dahi korksa dinde *takiyye* yapamayacağını savundukları yaygın olarak bilinmektedir⁴⁶. Zaten tarih boyunca içinde buldukları idarelere devamlı başkaldırımları ve muhalifleri ile mücadelede kararlı olmaları bunu açıkça göstermektedir⁴⁷.

Bununla birlikte Hâricîlerin bu katı tutumunun zamanla yumuşadığı görülmektedir. Nitekim Abdullah b. Vehb er-Râsibî başkanlığında Nehrevan'da toplanan Hâricîler, Ali b. Ebû Talib'le girdikleri savaşta yenilgiye uğrayarak çok sayıda ölü vermişlerdir. Birkaç kişinin canlarını zor kurtarmasıyla sonuçlanan bu hücumdan sonra Hâricîlerin bir takım korunma tedbirleri almak zorunda kaldığı ve bu tedbirlerin en önemlisini ise kendi dîni inanış ve

⁴¹ Şelüistanî, *Milel*, I, 125; İzmirli İsmail Hakkı, *Muhassalü'l-kelâm ve'l-hikme*, s. 98; İrfan Abdülhamid, *Dirâsât*, s. 57; Nevin Abdülhâlık Mustafa, *el-Mu'ârada fi'l-fikri's-Siyâsiyyi'l-İslâmî*, çev. Vecdi Akyüz, İstanbul, 1990, s. 204; Watt, *İslâm Düşüncesi*, s. 25-27; Kâmil eş-Şeybî, "et-Takiyye", s. 239-240.

⁴² Al-i İmrân 3/28.

⁴³ Çâfir 40/28.

⁴⁴ Şelüistanî, *Milel*, I, 125; Kâmil eş-Şeybî, "et-Takiyyeti", s. 239; İrfan Abdülhamid, *Dirâsât*, s. 56; Watt, *İslâm Düşüncesi*, s. 29, 35-39.

⁴⁵ Mesela bk. Şelüistanî, *Milel*, I, 125; Fiğlah, "Hâricîliğin Doğuşu ve Fırkalara Ayrılışı", s. 67-74; a.mlf., *İbâdiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, s. 82-125; Nevin A. Mustafa, *el-Mu'ârada*, s. 206-207; T. Lewicki, "İbâdiyye" md.; *MEB İslâm Ansiklopedisi*. R. B. Serjeant, "The Ibadis", *Religion in the Middle East*, III, 307; Watt, *İslâm Düşüncesi*, s. 24-25, 35-36; Sabir Abdurrahman Tâ'ime, *el-İbâdiyye akideten ve mezheben*, s. 54; R. Strothmann, "Takiya" md. *MEB İslâm Ansiklopedisi*.

⁴⁶ Reşid Rıza, *Menâr*, III, 280-281; Alûsî, *Ruhu'l-meânî*, III, 123.

⁴⁷ bk. Nevin Abdülhâlık Mustafa, *el-Mu'ârada*, s. 203-204; Julius Wellhausen, *İslamiyetin İlk Devirlerinde Dinî-Siyâsî Muhalefet Partileri*, s. 1-87; İrfan Abdülhamid, *Dirâsât*, s. 56; R. Strothmann, "Takiya" md. *MEB İslâm Ansiklopedisi*,

hareketlerinin gizlenmesi ve birhkte yaşadığı topluluktan sakınılması anlamına gelen *takiyye* politikasının oluşturduğu belirtilmiştir⁴⁸.

Kaçınılması mümkün olmayan mutlak veya muhtemel bir tehlikeden korunmak ve çekinmek, çoğu insanlar tarafından kabul edilen ve hayatın çeşitli devrelerinde uygulanan bir mantık kuralı olduğu hatırlatılarak, hemen her insan ve cemiyetin yok olma tehlikesi karşısında varlığını sürdürebilmek için inancını gizlemek durumunda kalınca *takiyye*ye müracaat ettiğine dikkat çekilmiştir. Buna gerekçe olarak, "Allah müminlere *takiyye* yolu ile hareket kolaylığı sağlamıştır; bundan dolayı gizlen!" nasihatinin eskiden beri yaygın olarak bilinmesi gösterilmiştir⁴⁹. Yine de Siyâsî şartların oldukça etkili olduğu ve bir tür savunma politikası olarak kabul edilen *takiyye*, Haricî fırkaları arasında kabul edilip edilmemesi konusunda uzun tartışmalara sebep olmuştur⁵⁰.

Bu yüzden Hâricîlerdeki *takiyye* düşüncesi hiçbir zaman Şia'daki ile aynı görülmemelidir. Nitekim Hâricîlerin bir taraftan *takiyye*yi amel noktasında dinde mutlak olarak reddettikleri, diğer taraftan da onu zorlaştırıcı bir takım şartlar ileri sürdükleri dikkat çekmektedir⁵¹. Bütün bunlardan sonra genel olarak Haricîlerin içinde buldukları bir takım özel sebeplerden dolayı *takiyye*den sadece siyâsî bir taktik olarak istifade yolunu tercih ettikleri söylenebilir. Bu tür bir *takiyye* yorumunun, gerek biçimi gerekse amaçları bakımından, Kur'ân'ın bildirdiği *tukah* tarzındaki bir korunmadan tamamen farklı olduğu açıktır.

Öte yandan, Sünnîlik, bu noktada Hâricîlerin katı ve kaba tavrını dengeleyecek davranış normları geliştirmiştir. Böylece inancı gizleme ve başka bir kimlik ile toplumda yer almanın iki yüzlü görünümüyle, zaman ve koşulları hiç dikkate almadan inancı ve düşünceyi ortaya koymanın kabalığı arasında dengeli ve uyumlu bir davranış kalıbı kabul edilmiştir.

⁴⁸ bk. Şehristanî, *Milel*, I, 114-116; Julius Wellhausen, *İslamiyetin İlk Devirlerinde Dinî-Siyâsî Muhalefet Partileri*, s. 24-29, 43-46; İrfan Abdulhamit, *Dirâsât*, s. 81-86; Fiğlalı, "Haricîliği Doğuşu ve Fırkalara Aynlığı", *AÜİFD*, XXII, 245-275; Nevin Abdülhâlık Mustafa, *el-Mu'ârala*, s. 197; Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. E. Ruhi Fiğlalı, Ankara, 1981, s. 23-36.

⁴⁹ R. Strotmann, "Takiya" md.; *MEB İslam Ansiklopedisi*, Tabatabâî, *Şi'ite İslâm*, s. 225; Avni İlhan, "Takiyye", s. 159-160.

⁵⁰ bk. Şehristanî, *Milel*, I, 124-125; Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırâk*, Mısır 1948, s. 64; Kâmil eş-Şeybî, "et-Takiyye", s. 238-240.

⁵¹ M. Reşid Rızâ, *Menâr*, X, 97; Fiğlalı, *İbâdiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, AÜİF yayınları, Ankara, 1983, s. 125; Ah Arslan, *Büyük Kur'an Tefsiri*, İstanbul t.y., II, 425, 435; Abdülaziz ed-Dihlevî, *Muhtasaru't-tuhfetü'l-isnâ-âşeriyye*, İstanbul, 1988, s. 289.

b. Mutezile'de

Mutezilî düşüncede *takiyye* kavramı, inanç esasları arasında görülmemiştir. Her ne kadar bunların, baskı dönemlerinde kendilerini korumak amacıyla, Mutezile mezhebine ait olan görüşlerini açığa vurmadıkları söylene de, bu durum genel bir mahiyet arz etmez. Bu açıdan Mutezile ile Hâricîlerin başlangıçtaki görüşleri, takiyyenin bir mümin için izin verilen bir durum olmadığı konusunda birleşmekte idi. Zira onlara göre iyilikleri tavsiye etme ve kötülükleri de yasaklama, diğer bir ifade ile *emr-i bi'l-ma'ruf nehy-i ani'l-münker* her Müslümanın uyması gereken bir dîmî kuraldır. Bu nedenle Mutezile mezhebinde *takiyye* uygulamasına izin verilmesi en azından mantık olarak mümkün görülmemektedir⁵².

2. Şîada Takiyye Uygulaması ve “Tukâh” Tarzından Uzaklaşma

İslâm toplumu içinde daha çok Şîa'nın teşkil ettiği bir kesim ise tarihî seyrî içerisinde hayatın her safhasında taraftarlarının dışındakilerden gelebilecek mutlak veya muhtemel bir tehlike anında *takiyye*'yi uygulanması gereken bir zorunluluk (azimet) veya farz olarak benimsemiştir⁵³. Bu kesim, İslâm tarihi boyunca muhalefette kalma, devamlı baskı altında tutulma, can, mal ve inanç emniyetinden mahrum bırakılma gibi sebepleri sözde buna gerekçe olarak göstermektedir⁵⁴.

Asırlar boyu hakimiyetleri altında yaşadıkları devletlerin hükümlerini, görünüşte kabul etmek suretiyle canlarını, mal ve inançlarını korumak durumunda kaldıkları için de konuyu zamanla Ehl-i Beyt'e nispet ettikleri rivayetlere dayandırarak bir inanç meselesi haline getirmişlerdir⁵⁵. Aslında *takiyyenin* hemen bütün Şîi mezheplerde bir inanç haline gelmesinin imametle ilgili olduğu da göz ardı edilmemelidir. Nitekim bazı Şîiler tarafından ilk

⁵² Mesela bk. Kâdî Abdülcebâr, *el-Mu'nî fi ebvâbi't-tevhîd ve'l-âdl*, nşr. Abdüfhalim Mahmud-Süleyman Dünya, Mısır t.y., XX, 290.

⁵³ bk. Şeyh Sadûk, *Risâletü'l-i'tikâdâtü'l-imamiyye*, s. 127; Küleynî, *el-Kâfî*, II, 217 vd.; Ignaz Goldziher, *el-Akîde ve's-şer'ia fi'l-İslâm*, çev. Muhammed Yusuf ve Ali Abdülkadir, 2. baskı, t.y., s. 202; Mekârim Şirâzî, *Takiyye*, s. 13-17; Ahmed el-Kâtib, “el-Fikrû's-siyâsiyyü's-şiiyyü mine't-takiyye ve'l-intizâr ile'l-velayeti'l-mutlaka”, *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şii'lik Sempozyumu*, İstanbul 1993, s. 750-759.

⁵⁴ bk. İbn Ebî'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-belâğa*, Mısır 1961, XI, 43-44; Mes'ûdî, *Mürûcu'z-Zeheb*, Mısır 1346, II, 67; Abbas Ali el-Musevî, *Şubuhât havle's-Şîa*, s. 14-17; Şirâzî, *Takiyye*, s. 9-10; Kâşîfu'l-gîtâ, *Aslu's-Şîa* Beyrut t.y. s. 152; Fazlur Rahman, *İslâm*, çev. Melnnet Dağ-Melnnet Aydın, İstanbul t.y., s. 239-243; Mekârim Şirâzî, *Takiyye*, s. 25 vd.; Musa el-Musevî, “et-Takiyye ve'l-ismetü'l-imâme inde Şiatü'l-İmâme”, *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şii'lik Sempozyumu*, İstanbul 1993, s. 738-749.

⁵⁵ bk. Goldziher, *el-Akîde ve's-şer'ia fi'l-İslâm*, s. 202; Ahmed Emîn, *Duha'l-İslâm*, Beyrut 1351, III, 246; İbn Kesir, *Hadîslerle Kur'an-ı Kerîm Tefsiri*, çev. Hacı Bekir Karhğa-Bedreddin Çetiner, İstanbul t.y., III, 1211; Hittî, *İslâm Tarihi*, çev. Salih Tuğ, İstanbul 1980-81, II, 678; Fazlur Rahman, *İslâm*, s. 239-244; a.g.e., s. 31-34; Ahmed Tayîbî Şebestî, *Takiyye*, s. 8-10.

halifenin Ah b. Ebû Talib olması gerektiği konusunda nass bulunduğuna inanıldığı hatırlatılarak, Peygamberin ölümünden sonra buna muhalif olarak gelişen olayları açıklama zorunluluğunun ortaya çıktığı belirtilmiştir. Bu nedenle, Ali'nin kendinden önceki halifelere itiraz etmeyip, onların halifelikleri karşısında suskun kalmasının izahı ancak *takiyye* inancı sayesinde mümkün olabilmıştır⁵⁶.

Nitekim bu kanaat sahiplerinin önde gelen âlimlerinden Şeyh Müfîd (ö. 412/1021), yukarıda belirtilen sebeplerden dolayı takiyyeyi, "gerçeği gizlemek, inancı saklamak, muhaliflerinden gizlenmek, din ve dünya işlerinde zarar getirecek şeyi açıklamamak", diğer bir ifade ile, düşmanlardan gelebilecek dînî ve dünyevî zararlardan, bâtinî inançların gizli tutulması suretiyle korunma diye tanımlamıştır⁵⁷. Buna göre takiyyenin iki önemli özelliğine dikkat çekilmiştir. Bunlardan birincisi "bâtinî inançların gizli kalması", diğeri ise "maddî ve manevî zararların" önlenmesidir. Genel mânâda takiyyenin her türlü tehlikeden korunmak veya sakınmak demek olduğunu belirten Tabâtabâî ise *takiyye*, "bir insanın kendi dînini veya bazı dînî davranışlarını düşmanlarının hareketlerinin neticesi olarak, mutlak veya muhtemel bir tehlikeye sebebiyet verecek durumlarda saklaması veya gizlemesi"⁵⁸ şeklinde tanımlamaktadır.

Tanımlardan hareketle, Şiflerdeki *takiyye* inancını ortaya çıkaran etmenlerden birinin, aynı din mensupları olmasına rağmen idaresini kabul etmeden hâkim olan toplum içinde yaşama mecburiyetinden kaynaklanan azınlık psikolojisi olduğunu söyleyebiliriz. Bu durum ise, Şiflerin kendileri dışında kalan Müslümanları, düşman olarak görme inancından kaynaklandığını düşündürmektedir⁵⁹. Böyle bir *takiyye* anlayışının, Kur'ân'ın ortaya koyduğu *tukâh* (sakınma) şeklindeki korunmadan tamamen farklı bir durum olduğu açıktır. Nitekim Zeydiyye de böyle bir *takiyye* fikrini asla kabul etmemiş hatta Şia'nın İmâmiyye ve İsmâiliyye kollarını şiddetle eleştirmiştir. Ancak onlar da baskı altında kalınca, *tukâh* (canım koruma) tarzında bir korunmanın mümkün olduğunu savunmuşlardır⁶⁰.

⁵⁶ İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Zakir Kadiri Ugan, İstanbul 1988, s. 496 vd.; İrfan Abdülhamid, *Nazarîyyetü velâyetü'l-fakihî*, s. 13; Muhammed Abdülkerim Atûm, *en-Nazarîyyetü's-siyâsiyyetü'l-muâsıra li's-Şiati'l-İmâmiyyetü'l-İsnâ Aşeriyye*, s. 90; İhsan İlâhî Zahir, *Şia'nın Kur'an İmâmet ve Takiyye Anlayışı*, çev. Sabri Hizmetli-Hasan Onat, Ankara 1984, s. 173-176.

⁵⁷ Şeyh Müfîd, *Tashîhu'l-İ'tikad*, Tebriz 1364, s. 219-220; Ayrıca bk. *Nehcül-beleğâ*, çev. Abdülbâki Gölpmarlı, Ankara 1997, s. 286; Şirâzî, *Takiyye*, s. 9.

⁵⁸ Muhammed Hüseyin Tabâtabâî, *Shi'ite İslâm*, s. 223.

⁵⁹ Mesela bk. Mekârim Şirâzî, *Takiyye*, s. 9-16.

⁶⁰ bk. Kamil Şeybî, "et-Takiyye", s. 260.

Şîilerin gerek tarih boyunca mağlubiyet psikolojisi içinde bulunmaları, gerekse imamet inancını temellendirme gayretleri, hemen bütün Şîî mezheplerde takiyyenin dinin temel kuralları arasında kabul edilerek inanılması gereken esaslar arasında sayılmasına neden olmuştur. Nitekim Şîanın İsnâ Aşeriyye koluna ait kaynaklarda açık bir şekilde, takiyyesi olmayanın imanının olmayacağı, başka bir ifadeyle *takiyye* ile amel etmeyen Şîî sayılmayacağı⁶¹ bu yüzden de takiyyeyi terk etmenin tıpkı namazı terk etmek gibi olduğu rivayetleri yer almaktadır⁶². Söz konusu inanç esasının meydana getirdiği davranış şeklinin, Şîî guruplarca taraftarlarına bu derecede bir titizlikle tavsiye edilmesinin gerisindeki asıl niyetin ise, yine Ca'fer es-Sâdık'a nispet edilen "İmamet bir görüş meselesi olduğu müddetçe, insanlarla (düşmanlarla) dıştan kaynaşın, ama içten onlara karşı durun" gibi ifadelerden açıkça anlaşılmaktadır⁶³. Prof. Dr. Mustafa Öz, onun bu konudaki sözlerinin insanı, "başkalarının bilmediği, kendisinin de yayılmasını istemediği ve özellikle devlet yönetimini ilgilendiren bazı düşüncelerin bulunduğu izlenimini vermektedir" şeklinde düşünmeye sevk ettiğini açıklamaktadır⁶⁴.

Mezheplerin teşekkül döneminden itibaren *takiyye*, Şîa'yı diğer mezheplerden ayırt eden ve bir Şîinin kendisiyle aynı inancı paylaşmayan insanlara ve özellikle de idarî yönetimlere karşı genel tavrını yansıtan temel bir davranış şekli olarak mezhepler tarihinde yer almıştır. Başka bir ifadeyle *takiyye*, en önemli tatbikini ve meşruiyetini Şîîlikte bulmuş, bu yönüyle neredeyse diğer İslâm mezhepleri arasında Şîîliğin ayırıcı özelliği olmuş bir kavramdır⁶⁵. Bu nedenle Şîî kaynaklarda pek çok âyet takiyyeye uygun olarak yorumlanmakla kalınmamış⁶⁶, İslâm dininin gelmeye başladığı ilk üç yılda Yüce Peygamberin tutumu, Medine'ye hicret şekli ve Ali b. Ebû Tâlib'i özel işlerinden

⁶¹ Küleynî, *el-Kâfi*, II, 217; *Nehcül-beleğa*, çev. Abdülbâki Gölpınarlı, s.286; Meclîsi, *Bihârü'l-envâr*, LXXII, 395-398; Fazlur Rahman, *İslâm*, s. 240-242.

⁶² Mesela bk. Şeyh Sadûk, *Risaletü'l-i'tikadî'l-İmâniyye*, s. 127.

⁶³ Geniş bilgi için bk. Şeyh Sadûk, *el-İ'tikadât*, s. 127 vd.; Ayrıca bk. Mirza Hüseyin, *Müstedrekü'l-vesail*, Tahran 1382, II, s. 240-247.

⁶⁴ Mustafa Öz, *TDV İslam Ansiklopedisi*, "Ca'fer es-Sâdık" md., II, 2; Ayrıca bk. Ahmed el-Kâtib, "el-Fikrî's-siyâsiyyü's-şüyyü mine't-takiyye ve'l-intizâr ile'l-velayeti'l-mutlaka", *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şîîlik Sempozyumu*, s. 750-759.

⁶⁵ Ignaz Goldziher, *el-Akâidetü ve's-şerâiatü fi'l-İslam*, s. 202; Muhammed Abdulkerim Atâm, *en-Nazariyyetü's-siyâsiyyetü'l-muâsıra li's-Şîati'l-İmâmiyyeti'l-İsnâ Aşeriyye*, Dâru'l-Beşîr, 1987, s. 88; Musa el-Musevî, "et-Takiyye ve'l-ismetü'l-imâme inde Şîati'l-İnâme", *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şîîlik Sempozyumu*, s. 738-743.

⁶⁶ Mesela bk. Nuh 71/9; Hûd 11/38; es-Saffât 37/88-89; el-Enbiya 21/60; el-Kasas 28/15, 21; ed-Duhân 44/23; Şeyh Sadûk, *el-İ'tikadât*, s. 127 vd.; Küleynî, *el-Kâfi*, II, 219 vd.; Meclîsi, *Bihârü'l-Envâr*, LXII, 3 vd.

sorumlu tutması gibi birçok olay amel ve inançların gizliliği olarak takiyyeye örnek gösterilmiştir⁶⁷.

Şifler, Kur'ân'da adı geçen bazı peygamberlerin de *takiyye* yaptığını iddia etmişlerdir. Nitekim İbrahim Peygamberin kendi toplumundan insanların Allah'tan başkasına tapınmalarını sorgulamış ve bunu önlemek amacıyla onlarla konuşmuştur. Bu olayı haber verirken "İbrahim yıldızlara bir göz attı ve ben rahatsızım dedi"⁶⁸ anlamında geçen ayetin Hz. İbrahim'in *takiyye* yaptığı şeklinde yorumlanmıştır. Yusuf peygamberle kardeşleri arasında geçen olaylardan söz edilirken kardeşlerinin Yusuf'un yanına girdiklerinde onu tanımamalarına rağmen Yusuf'un onları tanıdığını bildiren ayet⁶⁹ de *takiyye*ye delil olarak gösterilmiştir⁷⁰.

Tarih boyunca Şiinin, takiyyenin uygulama alanını bu derecede genişletmesi ve bu konuda ortaya koyduğu davranış şekli daha açık bir ifade ile onların bu konudaki titizliği, diğer Müslümanlar tarafından sözlerinin ihtiyatla karşılanmasına sebep olmuştur. Bu bağlamda İmâmiyye Şia'sının *takiyye*yi gerekli-gereksiz her durumda kullanabildiğine dikkat çekilmiştir. Bu yüzden Şiilerin ileri sürdükleri herhangi bir görüşün aksinin ispatlanması durumunda bu konuda asıl inancın gizlendiğini *takiyye* gereği böyle bir fikir beyan edilmek zorunda kaldığı belirtilmiştir. Bütün bunlardan hareketle, bir Şînin nerde ve ne zaman gerçek inancını ortaya koyduğunu veya *takiyye* gereği görüş beyan ettiğini tespit etmeyi neredeyse imkansızlaştırdığı sonucuna varılmıştır⁷¹. Nitekim bu duruma dikkat çeken Mustafa Öz, takiyyenin muhtemel tehlikeleri önlemek amacıyla konulan bir prensip olmasına rağmen, daha sonraki Şif firkalarının istismar edilerek sübjektif sebeplerle inançlarını gizleme, prensiplere aykırı davranma ve taahhütlerini yerine getirmeme gibi birtakım amaçlar için kullanıldığını belirtmektedir⁷².

⁶⁷ Mekkârim Şirâzî, *Takiyye*, s. 11, 16, 44-46; Ayrıca diğer peygamberlerin *takiyye* ile yorumlanan davranışları için bk. s. 20-23; Muhammed Fevzi, *Mefhûmu't-takiyye fi'l-İslâm*, Beyrut, 1405/1985, s. 24-25; Ayrıca İnamların *takiyye* için bk. Musa el-Musevî, a.g.m., s. 743-749.

⁶⁸ es-Saffât 37/88-89.

⁶⁹ Yusuf 12/58.

⁷⁰ İhsan İhlâli Zalir, *Şia'mın Kur'an İmanet ve Takiyye Anlayışı*, s. 186-189.

⁷¹ Mesela bk. Ebu'l-Berekât es-Süveydî, *el-Hüccetü'l-ka'iyye li't-tifâki'l-firâki'l-İslâmiyye*, s. 28-29; Ethem Ruhi Fiğlalı, *İmamiyye Şiası*, Ankara 1984, s. 225. Şii kaynaklarda nebiz içme, muta nikahı ve meshetme dışında her konuda *takiyye*ye izin verildiği belirtilmektedir. Mesela bk. Küleyûî, *el-Kâfî*, II, 172, 175; III, 32, 380; Âmilî, *Vesâilü's-Şia*, Beyrut t.y., I, 321; V, 381 vd., 458 vd.; XI, 468 vd.; Musa el-Musevî, a.g.m., s. 738-749.

⁷² Mustafa Öz, *TDV İslam Ansiklopedisi*, "Ca'fer es-Sâdık" md., II, 2; Muhammed Abdülkerim Atûm, *en-Nazariyyetü's-siyâsiyyetü'l-muâsıra li's-Şiatü'l-İmâmiyyetü'l-İsnâ Aşeriyye*, s. 88-91; Ayrıca bk. Ahmed el-Kâtib, "el-Fikri's-siyâsiyyü'şüyyü mine't-takiyye ve'l-intizâr ile'l-velayetü'l-mutlaka", *Millîterarası Tarih ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*, s. 750-759.

a. Şîada Takiyyenin Bir Dînî Zorunluluk Oluşunun Nedenleri

Böylece Müslümanların bu gibi ortamlarda nasıl yaşayacakları ve toplumla ilişkilerini hangi esasa göre belirleyecekleri İslam bilginlerinin önemli bir meselesi olarak ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, başlıca iki mezhebin meseleyi ele alışları, bir kavramın gelişim tarihinde mezheplerin doktrinel ve ideolojik birikimlerinin nasıl yansıdığı gözlemlemek açısından son derece ilginçtir. Bu iki mezhep, daha önce de belirttiğimiz gibi, takiyyeyi mezhebin doktrinel bir parçası haline getiren Şîilik ile meseleyi ahlâkî bir sorun olarak gören sünnîlik olarak ortaya çıkmıştır⁷³.

Şîilikte ana sorun, *takiyye* tavrının bir Şîinin kendisiyle aynı inancı paylaşmayan insanlarla ilişkilerinin genel çerçevesini belirlemesinin arkaplanını ve referans çerçevesini tespit ve teşhis etmektir. Bir Şîî, neden kendisi gibi inanmayan insanlara karşı *takiyye* yapmak zorundadır? Başka bir ifadeyle bir Şîî, *takiyye* yaparken neyi saklamaktadır ve "korkmasına" neden olan şeyin mahiyeti nedir? Ya da bir Şîî ile –söz gelişi– bir sünnînin takiyyesi aynı bağlamda ele alınabilir mi ve her ikisi de naslarda şu veya bu şekilde dile getirilmiş bir "ruhsat" olarak *takiyyeyi* mi kullanırlar?

Bu sorunun cevabını bulabilmek için öncelikle bakmamız gereken şey, bizzat Şîiliğin genel tabiatı ve onu özellikle sünnîlik olmak üzere diğer mezheplerden ayırt eden temel karakteristiğinin ne olduğudur. Gerçekten de Şîiliği kendisinin dışındaki bütün mezheplerden ayırt eden ve bu anlamda kendisinden şu veya bu şekilde kopmuş fraksiyonları istisna tutarsak, onu mezhepler tarihi içinde belirgin bir yere oturtan temel özellik, bize *takiyye* tavrının niçin Şîilikte merkezî öneme sahip olduğunu gösterecektir. Başka bir ifadeyle Şîiliği Şîilik yapan özellik, herhangi bir Şîinin kendisi gibi inanmayan insanlara ve topluma karşı *takiyye* yapmasına neden olan özellik ile aynı şeydir⁷⁴.

Bilindiği gibi, İslam tarihinde Müslümanlar arasındaki ilk temel görüş ayrılığı, Müslümanların yönetimi ve peygamberden sonra onun yerine kimin

⁷³ Fazlur Rahman, *İslâm*, s. 239-244; İhsan İlähi Zahir, *Şîa'nın Kur'an İmâmet ve Takiyye Anlayışı*, s. 143 vd.; Muhammed Abdulkerim Atûm, *en-Nazarîyyetü's-siyâsiyyetü'l-muâsıra li's-Şîati'l-İmâmîyyeti'l-İsnâ Aşeriyye*, s. 88-91; Musa el-Musevî, "et-Takiyye ve'l-ismetü'l-İmâmî inde Şîati'l-İmâmî", *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şîilik Sempozyumu*, s. 738-749.

⁷⁴ Mesûdî, *Mürûcu'z-zeheb*, II, 67; VII, 302-303; Muhammed Cevad Muğniyye, *Ma'a's-Şîati'l-İmâmîyye*, Beyrut 1956 s. 102; Fazlur Rahman, *İslâm*, s. 239-243; Ayrıca bk. Ahmed el-Kâtib, "el-Fikrû's-siyâsiyyü's-şîiyyü mine't-takiyye ve'l-intizâr ile'l-velayeti'l-mutlaka", *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şîilik Sempozyumu*, s. 750-759; Musa el-Musevî, a.g.m., s. 738-749.

geçeceği meselesi üzerinde olmuştur⁷⁵. İslam Peygamberinin vefatı sonrasında merkezî ve güçlü bir yönetim geleneğine sahip olmayan Arap toplumu ilk mühim sınavla yüz yüze gelmiştir. Acaba, peygamberin vefat etmesiyle artık eski kabile alışkanlıklarına geri mi dönecekti, yoksa peygamberin yerine geçecek bir temsilci, Müslümanların yönetim işlerini deruhte mi edecekti? Buna bağlı olarak da, peygamberin yerine geçecek kişi, ne gibi bir fonksiyona sahip olacaktı ve peygamberin dînî ve idarî yetkilerini aynı anda üzerine alabilecek miydi?

Hız. Peygamberin sahabesi, sorunu öncelikle Peygamberin yerine kimin geçeceği meselesi olarak görmüş, tartışma bu sorun üzerinde odaklaşmıştır. Onların esas tartıştıkları mesele, peygamberden sonra merkezî yönetimin geçerliliğini kaybedip etmeyeceği değil, peygamberin gerçek temsilcisinin kim olacağı ve onun temsilciliğinin mahiyeti ve niteliğiyle ilgili olmuştur.

Bu noktadaki iki tavır, İslam tarihinin ileriki dönemlerinde en önemli tartışmaları ve görüş ayrılıklarının ilk nüvesini ve ilk bölünme noktasını temsil etmektedir. Müslümanların büyük kısmı, peygamberin iki görevini birbirinden ayırt ederek, nübüvvet ve ona bağlı olarak ümmetin manevî yöneticiliğinin artık tamamlandığını, buna karşın peygamberin ikinci yönünü teşkil eden “dünyevî idare ve yöneticilik” özelliğinin ise kendisinden sonra ümmet içinden bu işe ehliyetli ve liyakatli kimseler tarafından yürütülebilecek ve herhangi bir dînî ve manevî yetkisi olmayan bir görev olduğu fikrini benimsemişlerdir⁷⁶. Bu itibarla onlar, herhangi bir veraset ya da başka bir özellik aramadan, kısmî bir istişare ile ve İbn Haldun’un isabetle belirttiği gibi “Kureyş kabilesinin dayanışma ve gücünü” dikkate alarak bir tercihte bulunmuşlardır⁷⁷. Böylece Ebû Bekir, ilk halife ve Müslümanların imamı olarak seçilmiştir.

Ebû Bekir’in en önemli sorunu, bütün Müslümanları kendi idaresi altında toplamak ve dağılma ve parçalanmaya fırsat vermeden devleti veya toplumu bir arada tutabilmektir. Ancak ilk tepki, bizzat Yüce Peygamber’in ailesi ve bu aile etrafında odaklaşmış insanlar tarafından gelmişti. Başta Ali b. Ebû Tâlib olmak üzere peygamberin yakın aile çevresi, peygamberin defin işleri tamamlanmadan

⁷⁵ Sünnî ve Şîî tavırını mesele karşısındaki tutundan için bk. Muhammed Abid Câbirî , *Arap-İslam Kültürünün Akıl Yapısı*, s. 408 vd.; Ayrıca bk. Tabatabâî, *Şiî’ite İslam*, s. 220 vd.; Fazlur Rahman, *İslam*, s. 239-243.

⁷⁶ Fazlur Rahman, *İslam*, s. 239-243. krş., Musa el-Musevî, “et-Takiyye ve’l-ismetü’l-imâme inde Şîati’l-İmâme”, *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şîilik Sempozyumu*, s. 738-749.

⁷⁷ İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Zakir Kadiri Ugan, İstanbul 1988, s. 491-495; Ayrıca bk. Abdüllatif el-Harputî, *Tenkîhu’l-keîâm fî akâid-i ehli’l-İslâm*, çev. İbrahim Özdemir-Fikret Karaman, Elazığ 2000, s. 304.

böyle bir işe girişilmesinin ve kendi görüşleri alınmadan halifelik ve peygamber temsilciliğinin seçim işinin yapılmasını “nezaketsiz” bir tavır diye mütalaa etmişler ve tepki olarak da Ebû Bekir’e bey’at etmeyi reddetmişlerdir. Ancak bir süre sonra Ali b. Ebû Tâlib Hz. Ebû Bekir’e bey’at etmiştir. Şîîler onun kendinden önceki halifelere bey’atini de *takiyye* ile açıklamaya çalışmışlardır⁷⁸.

Sonraki gelişmeler bir yana, burada önemli nokta gelecekte İslam dünyasının iki temel akımını belirleyen ilk görüş ayrılığının bu olayda kendisini göstermiş olmasıdır. Bunlardan Ebû Bekir ve onu Peygamber’den sonra halife olarak seçen Müslümanların temsil ettikleri tavır, başta sünnilik olmak üzere, halifeliği dînî ve itikâdî bir sorun olarak görmek yerine, dünyevî ve idarî bir iş olarak gören mezheplerin ana referansını oluşturmuştur; öte yandan Ali ve çevresinin sergilediği tavır nedeniyle Şîîler, onların imameti salt dünyevî bir iş olarak görmek yerine Müslümanların en önemli sorunu ve işi olarak kabul ettiklerini ileri sürmüşlerdir. Bu iddia bütün dînî ve dünyevî işlerin odaklaştığı temel konu olarak ele alan ve ondan ayrılan hizip ve fraksiyonların ana fikrini belirlemiştir⁷⁹.

Gerçekten Şîîlik incelendiği zaman, ana akımlarından birisinin adından da anlaşılacağı (İmamiyye) üzere, “imâmet” etrafında şekillenen ve bütün meselesi “imamet” olan bir mezhep olduğu görülür. Câbirî’nin de haklı olarak belirttiği gibi bir Şîînin bütün hayatı, imamet ve imam’ın etrafında döner⁸⁰. Dolayısıyla imamet ve imamın Şîî inancındaki ve bir Şîînin inanç ve duygu hayatındaki yeri anlaşılmeden takiyyenin anlaşılması mümkün değildir. Bu noktadaki en önemli güçlük ise, genellikle, sünnilikle karşılaştırılarak imamet

⁷⁸ Fazlur Rahman, *İslâm*, s. 240-244; İhsan İlahî Zahir, *Şîa’nın Kur’an İmamet ve Takiyye Anlayışı*, s. 173-177.

⁷⁹ Fazlur Ralunau, *İslam*, çev. Mehmet Dağ-Mehmet Aydın, s. 242-244. Ayrıca bk. Muhammed el-Hudâfî Bek, *Muhâderât târîhi’l-ümeni’l-İslâmiyye*, Kahire 1969, II, 85; Corci Zeydan, *Medeniyeti İslâmiye Tarihî*, çev. Zeki Megamiz, İstanbul 1328, I, 102; Muhammed Abdulkerim Atûm, *en-Nazariyyetü’s-siyâsiyyetü’l-muâsıra li’ş-Şîati’l-İmâniyyeti’l-İsnâ Aşeriyye*, s. 89; Musa el-Musevî, a.g.m., s. 738-749.

⁸⁰ bk. Musa el-Musevî, a.g.m., s. 743-749; Muhammed Abdulkerim Atûm, *en-Nazariyyetü’s-siyâsiyyetü’l-muâsıra li’ş-Şîati’l-İmâniyyeti’l-İsnâ Aşeriyye*, s. 89-90; Muhammed Abid Câbirî, *Arap-İslam Kültürünün Akıl Yapısı*, s. 431. Câbirî, imamet fikrinin Şîîlikteki yerini şöyle dile getirmektedir: “İsmailîlik olsun İmamiyye olsun, Şîî irfanlığında akide, felsefe, tarih, siyaset gibi her şey, imamın etrafında dönmektedir. Şîîler, bunların hepsini, imamla olan ruhî irtibatları zaviyesinden yaşamaktadır. Şu halde Şîî irfanî zaman, ruhî, bâtinî bir zamandır. Esası, imamla irtibatı; aşamaları ve kendisindeki yükseliş merdivenleri, İmam’a yükselme veya “lâc” aşamaları ve merdivenleridir. Şîî, bâtinî mlî hayatım, imam kalbinde bulunmadan yaşayamaz. Şîî imamlardan rivayet edilen pek çok söz, bunu ifade eder ve açıklar. Bu rivayetler, imamın “mümin”in kalbinde sürekli bulunduğunu ve İmamın nurunun kalbinde sürekli bulunmasıyla gerçek bir mümin olabileceğini teyit etmektedir. İmam Bakır kendisinden rivayet edilen bir sözde şöyle demektedir: “Müminlerin kalbindeki İmanın nuru, gün ortasında güneşten daha parlaktır.” “Zamanın imamını bilmeden ölen, cahiliye ölümüyle ölmüştür” hadisi de, Şîî eserlerde oldukça revaç bulmuştur.”

bir dünyevî idareci olarak görülmesidir. Böyle bir durumda Şifuin ve Şifliğin gerçek kimliği ve mahiyeti aydınlığa kavuşmamaktadır.

Şiflikte imam, peygamberliğin zorunlu bir parçasını ve vahyi yorumlama hakkına sahip olmakla gerçek dînî otoriteyi ve yetkiyi temsil eder. Başka bir ifadeyle sünnî İslam'ın bütün ümmete attığı dînî yorumlama ve te'vil yetkisini Şiflik, sadece imama bırakmış ve imam bütün vahyi ve dini yorumlama hakkına sahip yegane kişi olarak Şif inancının merkezinde bulunmuştur. Bir Şif için de bu imama inanmak ve hâzır olduğunda ona bağlanmak, gâip olduğunda ise, onu beklemek ve gelmesi için çalışmak en temel dînî ve itikâdî bir görevdir⁸¹. İmanın bulunmadığı ve imam'ın yönetiminin olmadığı hiçbir idare bir Şif için doğru ve meşru bir yönetim ve idareden söz edilemez⁸².

Bir Şifîyi, kendisiyle aynı inancı paylaşmayan bir toplumda *takiyye* yapmak zorunda bırakan şey, bizzat bu inançtır. O, hâzır veya gâib imama inanmakla bulunduğu toplumu gayr-i meşru kabul etmekte, en iyimser ifadeyle o idare ve yönetimi gerçek imama ait bir hakkı gasp eden ve bu nedenle de her hâlükârda zalim ve günahkar bir idare olarak tasavvur etmektedir. Bunun en tipik ifadesi, Şifilerin bizzat peygamberin sahabesi olan ilk üç halifeyi Hz. Ali'ye ait olduklarını ileri sürdükleri bir hakkı "gasp eden" zalimler olarak nitelenmiş olmalıdır⁸³.

Bir idare ve yönetim, "hak gasp etmiş gayr-i meşru bir idare" ise, bu durumda bir Şifnin o idareyle tam bir çatışma ve kavga halinde olması kaçınılmazdır. İşte mevcut yönetimleri "gayr-i meşru" ve "gasp edici" olarak görme alışkanlığı, Şifîyi "imama inanmak" şeklinde kalıplaştırılabilecek inancını *takiyye* tavrıyla gizleme zorunda bırakmıştır⁸⁴.

Halbuki Sünnîlikte durum tam tersidir. sünnîlik öncelikle meseleyi daha toleranslı bir şekilde ele alır ve genellikle uzlaştırmacı ve pragmatik bir tavırla Müslümanın bulunduğu toplum ile rahat ve samimi ilişkiler kurmasını temin

⁸¹ Mesela bk. Küleynî, *el-Kâfî*, II, 217; Muhammed Abdülkerim Atûm, *en-Nazarîyyetü's-siyâsiyyetü'l-muâsıra li's-Şifati'l-İmâniyyetü'l-İsnâ Aşerîyye*, s. 89-90; Musa el-Musevî, "et-Takiyye ve'l-ismetü'l-İmâme inde Şifati'l-İmâme", *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiflik Sempozyumu*, s. 738-740.

⁸² Bu konuda sünnîlikte nihai otorite yetkisinin atfedildiği "icma" ve Şiflikte ise "imam" için bk. Fazlur Rahman, *İslam*, s. 240-244. Ayrıca imam ve Şiflikteki yeri hakkında bk. Henry Corbin, *İslam Felsefe Tarihi*, s. 39 vd.; Ahmed el-Kâtib, "el-Fikrû's-siyâsiyyü's-Şifîyyü mine't-takiyye ve'l-intizâr ile'l-velayetü'l-mutlaka", *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiflik Sempozyumu*, s. 750-759.

⁸³ Kânül Şeybî, "et-Takiyye", s. 249; Montgomery Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. Ethem Ruhi Fıçlalı, s. 333; İhsan İlahî Zahir, *Şia'nın Kur'an İnanet ve Takiyye Anlayışı*, s. 25-34; Ahmed el-Kâtib, a.g.m., s. 750-759.

⁸⁴ Kânül Şeybî, "et-Takiyye", s. 249 vd.; Fazlur Rahman, *İslam*, s. 242-244.

edecek bir çerçeve ortaya koyar. Sünnîliğin bu realist ve pragmatist tavrının temelinde imamet meselesini dînî bir sorun olarak görmeme bulunmaktadır. Bu yüzden genel olarak sünnîlik, bazı durumlarda gayr-i meşru ve haksız yöntemleri kullanarak bile olsa iktidarı bir kez ele geçirmiş olan lideri ve onun yönetimini meşru sayar ve Müslümana bu yönetime karşı "imam'ın gerçek iktidarını gerçekleştirmek üzere" savaş açma ve onu reddetme görevi yüklenmez.

Sünnîliğin bu tavrı, sünnî siyaset düşüncesinin en önemli ilkelerinden birisini teşkil eden "fâcir de olsa imama itaat edilir" deyişiyle dile getirilmiştir. Böylelikle bir sünnî, Şîiden farklı olarak, bulunduğu toplumu ve tam olarak benimsemiş olmasa bile tâbî olduğu siyasî iktidarı başka bir iktidar –söz gelişi imamın iktidarı adına- değiştirmek zorunda olmadığı için *takiyye* yapmak zorunda da değildir⁸⁵.

Üstelik sünnîlik bu noktada daha da ileri giderek, farklı inançları paylaşan bir toplum içinde yaşarken bile bir Müslümanın sahip olması gereken davranışları ve ahlâk normlarını belirler. Buna göre her Müslüman için ideal örnek teşkil eden Yüce Peygamber'in müşrik bir toplumda bizzat müşrikler tarafından ideal insan tipi ve yetkin ahlâk örneği olarak tanımlanması, bir Müslümanın Müslüman olmayan ortamlarda bile ahlâkî normlara bağlı kalmasının genel çerçevesini belirlemektedir.

3. Ehl-i sünnette

Ehl-i Sünnet bilginlerinin, *takiyye* kavramını *ikrâh* olayı ile ilişkili olarak inceledikleri ve onun ölüm tehdidi karşısında, bir ruhsat olduğu konusunda görüş birliğine vardıkları görülmektedir⁸⁶. Bu bağlamda Kurtubî (ö. 671/1273), tefsirinde Hasan el-Basrî'nin (ö. 110/728), Müslümanlar için *tukâh* tarzındaki bir sığınma ruhsatının kıyamete kadar mümkün olduğu görüşünü benimseyişini ifade etmektedir. Ancak onun söz konusu ruhsatın düşmana "müdâhene ve şirin görünmek için kullanılması haramdır" dediği belirtilmektedir⁸⁷.

Serahsî (ö. 483/1090) ise, başka bir ayrıntıya dikkat çekerek, "*tukâh*" tarzında bir korunmanın sadece kâfire karşı değil, ölüm tehdidi durumunda

⁸⁵ Fazlur Rahman, *İslâm*, s. 242-244. kırs., Musa el-Musevî, "et-Takiyye ve'l-ismetü'l-imâmê inde Şfati'l-İmâmê", *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*, s. 738-749.

⁸⁶ Mesela bk. Râgıb et-İsfahânî, *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'an*, nşr. Muhammed Seyyid Klânî, Beyrut t.y., "vky" md.; Kâmil eş-Şeybî, "et-Takiyye", s. 234-235; Muhammed Abdülkerim Atûm, *en-Nazarîyyetü's-siyâsiyyetü'l-muâsıra li's-Şfati'l-İmâmîyyetü'l-İsnâ Aşerîyye*, 89-91; Ali Ünal, *Kur'an'da Temel Kavramlar*, İstanbul 1986, s. 517; Mekârim Şirâzî, *Takiyye*, s. 9.

⁸⁷ Kurtubî, *el-Câmî li ahkâmî'l-Kur'an*, IV, 57.

zâlimlere karşı da uygulanabileceğini ifade etmiştir⁸⁸. Bütün bu ifadelerden, Ehl-i Sünnet kaynaklarında *tukâh* veya takiyyenin bir mümin için başvurulacak iyi bir davranış şekli olmadığı aksine zorlama esnasında ölümden kurtuluş çaresi olarak izin verildiği anlaşılmaktadır. Fakat yine de böylesi durumlarla karşılaşmaları halde *takiyye* yapma yerine zoru tercih edenler övgüye layık görülür⁸⁹.

Bütün bunlar takiyyenin, Ehl-i Sünnet olarak isimlendirilen mezheplerde, bir ruhsat olmaktan ileri gidemediğini ortaya koymaktadır. Belki de onların bu tutumları İslam tarihinde meydana gelen ve bir çok defa tekrarlanan zorlayıcı olaylar karşısında Müslümanların ortaya koyduğu davranışlardan kaynaklanmaktadır. Bütün bu durumlarda *takiyye* yapılması için uygun şartlar oluşmasına rağmen Müslümanların açık yüreklilikle inançları doğrultusunda davrandıkları görülmektedir. Söz konusu olaylarda, onların görünüşte Allah'a olan imanlarını terk edip, düşmanlarına farklı bilgiler vererek veya davranarak baskıdan kurtulma yerine, doğruyu söyleyerek ölümü bile göze almaları İslam bilginlerini *takiyye* yapmanın pek de doğru bir davranış olmayacağı, en azından herkes için geçerli olmadığını kabule zorlamıştır. Bu nedenle onlar, böyle bir davranış şeklini, gerek sosyolojik gerekse psikolojik bir takım problemlere neden olacağı ve özellikle güven duygusunu zedeleyerek insanlarda kalıcı ve kötü bir imaj bırakacağı bilincinde olarak, uyulması gereken zorunlu bir dîmî kural olduğu görüşünü asla kabul etmemişlerdir⁹⁰.

Nitekim İslâm'ın ilk yıllarını kapsayan Mekke döneminde Müslümanlardan bazılarının, ileri gelen Mekke müşrikleri tarafından inançlarından dönmeleri amacıyla bir takım zorlama ve işkence yapılmıştır. Onlardan Allah'a iman yerine kendi ilahlarına inanmayı, dolayısıyla Yüce Peygamberle değil, müşriklerle birlikte hareket etmeyi tercihe zorlanmışlardır. Allah'ın bir tek olduğunu kabul edenlere karşı ise dayanılması güç işkenceler uyguladıkları bilinmektedir.

Bu Müslümanlardan bazılarının ateşe atılarak Müşrik inançlarını kabul etmeye zorlanmasına rağmen, imanından asla taviz vermemesi takiyyenin uyulması gereken bir emir olmadığı, diğer bir ifade ile *takiyye* yapmayanların din dışı bir hareket yapmakla suçlanamayacağı şeklinde yorumlanmıştır. Yine,

⁸⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, s. 47-49.

⁸⁹ Mesela bk. el-Bakara 2/155, 207; Âl-i İmrân 3/186; en-Nisa 4/95; et-Tevbe 9/20, 41, 120.

⁹⁰ Mesela bk. Ebu'l-Berkât es-Süveydî, *el-Hüccetü'l-ka'iyye li't-tifâki'l-firâki'l-İslâmiyye*, Mısır 1323, s. 28-29; Muhammed Abdülkerim Atûm, *en-Nazariyyetü's-siyâsiyyetü'l-muâsıra li's-Şiati'l-İmâmiyyeti'l-İsnâ Aşeriyye*, s. 89-91.

Bilâl-i Habeşî'nin, acı çekecek bir şekilde sıcağın altında bırakılması, kızgın kumlar üzerinde sürüklenmiş olmasına rağmen, onların isteklerini reddederek Allah'a imanı tercih etmesi, İslâm tarihinde ilk şehit olan Sümeyye'un de Ebû Cehil'in işkencesi altında ölünceye kadar Allah'tan başka tanrılara tapma isteğini geri çevirmesi bu durumu desteklemektedir⁹¹.

Bu gibi zor durumlarda sabrederek *takiyye* yapmamanın, toplumun ve dinin geleceği açısından daha doğru bir davranış olduğunu düşündürmüştür. Bu bakımdan, İslâm'ın ilk yıllarında zorlanan veya hayatı tehlike ile karşı karşıya bulunan Müslümanların gayet insanî bir hak olarak dil ile *takiyye* yapmasına izin verilmiştir. Ancak Allah'a olan inancını açıklamasının daha güzel bir davranış olduğu da ifade edilmiştir. Bunun ötesinde durum ne olursa olsun herhangi bir Müslümanın öldürülmesi, haramın helâl sayılması veya kâfire yardım edilmesi gibi amele dayanan işlerde asla *takiyye* yapılamayacağı açıklanmıştır⁹².

Öte yandan canları tehlikede olduğu halde küfrü reddedip ölümü tercih etmek, kâfirlerin azmini kıracağı, onları psikolojik olarak yenilgiye uğratacağı ve Allah korkusu dışında bütün korkulardan Müslümanları kurtaracağı için zor olanı, yani kâfirlere karşı boyun eğmemeyi tercih edip bu uğurda canını veren Müslümanlar, yapılması gerekeni yaptıklarından dolayı kınanmazlar, aksine övülürler⁹³. Bu bağlamda Allah'ın, insanlara güçlerinin yetmeyeceği şeyi yüklemeyeceğini bildirdiği de unutulmamalıdır⁹⁴. Bu bakımdan psikolojik veya bedensel işkenceler karşısında, Allah ve Rasûlüne olan imanını kalbinde koruyarak, sadece o anda maruz kaldığı işkencenin açısından kurtulmak amacıyla kendisinden istenildiği şekilde konuşmasına izin verilmiştir. Buna göre bir kimse zorlanma sebebiyle düşmanlarından kurtulmak için, kalben değil,

⁹¹ bk Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, II, 10; Fahreddin er-Râzî, *Tefsîr*, çev. Suat Yıldırım ve dğr., Ankara 1989, VI, 252; Âlûsî, *Ruhu'l-meânî*, III, 121-122; Elmalılı, *Hak Dini*, II, 1074; Mekârim Şirâzî, *Takiyye*, s. 28-30. Benzer bir rivayet için bk. Küleynî, *el-Kâfi*, II, 175.

⁹² bk Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, II, 9-10; İbn Hayyân, *Bahru'l-muhîr*, II, 423-424; Âlûsî, *Ruhu'l-meânî*, III, 122-126.

⁹³ Bu durumu en açık bir şekilde Müseylimetü'l-Kezzâb olayının gösterdiği ifade edilmektedir. O ashaptan iki kişiyi yakalamış birisine, Hz. Muhammed hakkında ne düşündüğünü sorunca, Allah'ın elçisidir, şeklinde bir cevap almıştı. Kendisinin de Allah'ın elçisi olup olmadığı konusundaki kanaatini sorunca sahabî ona da evet demiş ve kurtulmuştu. Öteki sahabî ilk soruya olumlu cevap vermiş, ikinci somya ise, kulağının sağır olduğunu ileri sürerek olumlu cevap vermeyi reddedince şehit edilmişti. Peygamber olayı duyunca, birincisi Allah'ın verdiği izinden (ruhsat) yararlanmış, ikincisi de açıkça söylemiş. Ne mutlu ona! demişti. Mesela bk. Fahreddin er-Râzî, *Tefsîr*, çev. Suat Yıldırım ve dğr., VI, 252; Âlûsî, *Ruhu'l-meânî*, III, 121-122; Elmalılı, *Hak Dini*, II, 1074; Mekârim Şirâzî, *Takiyye*, s. 28-30. Benzer bir rivayet için bk. Küleynî, *Kâfi*, II, 175.

⁹⁴ Mesela bk. el-Mâide 5/6; Taha 20/2; el-Hac 22/78; en-Nûr 24/61; el-Ahzâb 33/37-38; el-Bakara 2/286.

dili ile küfrü kabul ederse, ona ceza gerekmez; zâra Allah, kulları hakkında kalplerindeki inanca göre hükmeder⁹⁵.

Nitekim Allah'a olan imanından dolayı babası Yasir ile annesi Sümeyye işkenceyle şehit edilip kendisi de aynı şekilde ölümle tehdit edilen Ammar bin Yasir dayanamayıp, müşriklerin istediği sözleri tekrarlayarak ölümden kurtulduğu kaynaklarda yer almaktadır. Yaptığı davranışın pişmanlığını vicdanında hissedip ağlayarak Rasûlullah'a gelip, O'na "Ey Allah'ın Rasûlü, senin hakkında kötü konuşmadan ve müşriklerin ilâhlarını övmekten beni bırakmadılar" diyerek özrünü arz eder. Bunun üzerine Yüce Peygamber ona, gerçekte o an gönlünde ne hissettiğini sorar. Bunun üzerine Ammar, Allah ve Rasûlüne olan imanını hiç terk etmediğini bildirir. Hz. Muhammed de muhtemelen onu, içinde bulunduğu psikolojiden kurtarmak amacıyla, aynı duruma karşılaşması halinde yine böyle davranmasını söyleyerek rahatlatmıştı kaynaklarda yer almaktadır⁹⁶. İşte Kur'ân'ın, *tukâh* tarzında belirttiği bu davranış şekline açık bir ölüm tehlikesinden sakınmak amacıyla izin verilmiştir.

Ayrıca "Kalbi imanla yatışmış olduğu halde inkâra zorlanan kişi (kurtulmuştur), fakat kim inandıktan sonra Allah'ı tanımaz ve küfre kalbini açarsa, Allah'ın gazabı onların başındadır, onlar için büyük azap vardır. Bu onların, dünya hayatını ahirete tercih etmelerinden ötürüdür ve Allah inkâr eden bir topluluğu doğru yola iletmez⁹⁷" anlamındaki ayetin bu durumu açıkladığı bildirilmektedir.

Ancak kâfirlerin ölümcül işkencelerinden uzak kalmak için zayıf durumda bulunan Müslümanların kalbindeki imanını korumak şartıyla onlarla iyi ilişkiler içinde bulunmasına izin verildiği konusunda delil olarak kullanılan ayetin son kısmına dikkat çekilmiştir. Nihayet dönüşün Allah'a olduğunu hatırlatan ayet⁹⁸ sabretmenin ve Allah'a olan imanın her durumda korunmasının daha iyi bir davranış olduğunu göstermektedir.

Buna göre söz konusu iznin, ancak değer verdiği şeylere gelebilecek olan zarara karşı koyamayacak durumda bulunan Müslümanlar için geçerli olduğu anlaşılmaktadır. Fakat Allah esas kendinden korkmalarını gerektiğini

⁹⁵ bk. Âl-i İmrân 3/29; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'ân*, III, 58; R. Strothmann, *MEB İslâm Ansiklopedisi*, "Takiya" md.

⁹⁶ Mesela bk. İbn Kesîr, *Tefsîr*, II, 24; XX, 122; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XIV, 112-113; Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, II, 10; Tabâtabâî, *a.g.e.*, s. 223-224; Elmalılı, *Hak Dini*, II, 1074; Mekârim Şirâzî, *Takiyye*, s. 27-30.

⁹⁷ en-Nahl, 16/106, 107.

⁹⁸ Al-i İmrân, 3/28.

hatırlatarak, onlardan “zor olanı tercih etmelerini” istemektedir. Nitekim, “Ey iman edenler, ne sizden önce kitap verilenlerden dininizi oyuncak ve eğlence yapanları, ne de diğer kâfirleri dost edinmeyin. Eğer gerçek müminlerseniz Allah’tan korkun⁹⁹” anlamındaki ayette bu duruma açık bir şekilde dikkat çekilmektedir.

Bu durumda olan Müslümanlardan istenen, güçleri nispetinde Allah’ın dini konusunda fedakarlıkta bulunmalarıdır. Gerçekte müminden beklenen davranış ve imanın en üstün derecesi budur¹⁰⁰. Bütün bunlara rağmen yine de Ehl-i sünnet anlayışında, güven sisteminin korunması ve ahlâkî tehlikelere neden olmaması için, takiyyenin dalkavukluk, müdâhane; yani yağcılık, şirin görünmek gibi maksatlarla kullanılmasının asla caiz olmadığı, zira bütün bu davranışların korunmak amacıyla izin verilen *tukâh* kapsamında olmayıp, aksine dînin haram kıldığı nifak; yani iki yüzlülük olduğu belirtilmiştir. Ayrıca gerek kâfir ve gerekse başkalarına karşı, küçük zararlardan korunmak için *takiyye* ruhsatını kullanmanın caiz olmadığı; çünkü bunun ancak ölüm, bir organın kesilmesi veya şiddetli işkenceden korunmak için kullanılmasına izin verildiği; basit, birtakım kişisel fayda sağlama amacıyla veya küçük tehlikeler karşısında *takiyye* ile hareket etmenin helâl olmadığı açıklanmıştır¹⁰¹.

4. Ehl-i Sünnetin Tutumu ve Şiadaki Takiyye Uygulamasının Reddi

Sünnîlik, farklı bir zaviyeden *tukâh* tarzındaki bir sakınma sorununu ele almış, hangi durumlarda ve hangi şartlarda bunun “geçici bir tavır” olarak kullanılabileceği üzerinde durmuştur. Bu bağlamda sünnîliğin “korunma”yı bir Müslüman için mümkün gördüğü yegâne durumun ölüm tehlikesi karşısında söz konusu olduğunu belirtmeliyiz. Nitekim *tukâh* kelimesinin nasslardaki kullanımını da öncelikli olarak böyle bir arka plana sahiptir¹⁰². İslam Peygamberinin ilk arkadaşları, buldukları müşrik toplumdaki büyük eziyetler görmüşler, bazıları inançları uğruna ölüme ve en ağır işkencelere maruz kalmışlardır. Aslında bu durum, bütün dinlerin ilk doğuş aşamalarındaki genel bir kader olarak görülmektedir. Nitekim Kur’ân’ın, inançları uğruna büyük

⁹⁹ el-Mâide, 5/57.

¹⁰⁰ Mesela bk. el-Bakara 2/214; Al İmrân 3/28; el-Mâide 5/57 ; en-Nahl 16/106, 107; el-Mâide 5/57.

¹⁰¹ bk. Bagavî, *Tefsîr*, I, 292; İbni Havyan, *Tefsîr*, II, 424; Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, III, 121-123; Elmalılı, *Hak Dini*, II, 1072-1074; Hayrettin Karaman, *İslâm’ın İşığında Günün Meseleleri*, İstanbul 1982, I, 235; İhsan İlahî Zahir, *Şia’nın Kur’an İmanet ve Takiyye Anlayışı*, s. 185-190.

¹⁰² Mesela bk. Âl-i İmrân 3/28. Ayrıca bk. Nahl 16/106; Mü’min 40/28.

ezizetlere maruz kalan ve ölümü göze alan insanların hayat hikayelerini birer örnek ve model olarak dile getirip, yalan söylemeyi de yasakladığı açıktır¹⁰³.

Yüce Peygamber, bu gibi durumlarda, başka bir ifadeyle açık bir ölüm ve can tehlikesinin bulunduğu durumlarda bir ruhsat olarak müşriklerin inançlarını kabul etmeye müsaade etmiştir. Bunun tipik bir örneği, pagan Araplar tarafından esir edilen iki Müslümanın tavırlarını verebiliriz. İslam Peygamberinin ölen kişinin cesur tavrını övmesi ve inancı uğruna ölümü göze almanın daha erdemli bir davranış olduğunu behrtmesi, meselenin sünnilik içinde farklı bir boyutunu dile getirmektedir¹⁰⁴.

Sünnilik, bu olaydan hareket ederek, ölüm tehlikesi karşısında bile *tukâh* tarzında bir davranışın sadece bir ruhsat olduğunu, buna karşın gerçek erdem inancı her halükarda izhar etmek olduğu fikri üzerinde durmuşlardır. Bu bağlamda sünnilik, yine gerçekçi bir tavırla, insanların kabiliyet ve yeteneklerine göre farklı tepkiler göstermelerini kabul etmiştir. En azından, özellikle topluma yön veren aydınlar, bilim adamları veya toplum önderlerinin, takiyyeyi hiçbir dumnda kabul etmemeleri gerektiği behrtilmiştir. Böyle bir davranışın bir tavsiye ve erdem olduğu kabul edilmiştir. Bunun tipik bir örneğini, Abbasî yönetiminin ağır baskıları karşısında, fikrinden ve inancından ödün vermeyi veya kendi görüşünü *takiyye* tavrıyla gizlemeyi asla kabul etmeyen Ahmed b. Hanbel (241/855) sunmuştur. O, başta Kur'ân'm yaratılıp yaratılmamış olduğu şeklindeki kelâm ve mezhepler tarihinin en eski sorunlarından birisini teşkil eden bir konudaki fikrini bütün baskılara, işkencelere ve ölüm tehditlerine rağmen değiştirmeyi düşünmemiştir.

Bu noktada Ahmed b. Hanbel, talebeleri ve çevresinden kendisine gelen sayısız telkin ve öneriyi, bir Müslüman ilim adamının kendi düşünce ve inancım *takiyye* ile gizleme hakkına sahip olmadığını belirterek reddetmiştir¹⁰⁵. Onun "Âlim *takiyye* yollu, câhil de bilgisizliğinden dolayı istenilen şekilde konuşursa, hakikat ne zaman ortaya çıkacaktır" dediği rivayet edilmiştir¹⁰⁶.

Muhammed Ebû Zehra (1898/1974), hadis ve fetvada böylesine yüksek bir mevkiye bulunan bir kişinin, en şiddetli işkencelere uğrasa bile, iyiliği

¹⁰³ cl-Mâide 5/67; et-Tevbe9/119; el-Hacc 22/30; el-Ahzâb 33/39; Mesela bk. Fazlur Rahman, *İslâm*, s. 241; İhsan İlähi Zahir, *Şia'mın Kur'an İmamet ve Takiyye Anlayışı*, s. 140-142, 147-151.

¹⁰⁴ bk. Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, II, 10; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, VI, 252; Âhisî, *Ruhu'l-me'ânî*, III, 121-122; Elmalılı, *Hak Dini*, II, 1074. Benzer bir rivayet için bk. Küleynî, *el-Kâfî*, II, 175.

¹⁰⁵ Muhammed Ebû Zehra, *İslâm'da Fikhî Mezhepler Tarihi*, çev. Abdülkadir Şener, İstanbul, 1983, s. 381-382.

¹⁰⁶ bk. Ebû İlayyân, *Tefsîr*, II, 424; Kamil Şeybî, "et-Takiyye" s. 246 vd.; Ahmed Muhammed Şâkir, *Dâiretü'l-Me'ârifü'l-İslâmiyye*, "et-Takiyye" md.

özendirme, köttülden sakındırma görevinden vazgeçemeyeceğini belirterek, bal, hareket ve sözleri delil olarak kullanılıp kendisine uyulan imamların *takiyye* ile hareket edemeyeceğini, aksi halde halkın gerçek fikirlerini bilmelerinin mümkün olmadığı için onların sözlerinin hepsinin doğru olduğunu düşünerek, yanılacaklarını ve böylece ortaya büyük bir karışıklık çıkacağını ileri sürmüştür¹⁰⁷.

Nitekim Dihlevî, (ö. 1176/1762) imamların korku nedeniyle *takiyye* yapmasının mümkün olmadığını belirtir. Ona göre söz konusu davranışı gerektiren korku ikiye ayrılır. Bunlardan birincisi can korkusudur ki, bu da iki sebepten dolayı imamlar için söz konusu olamaz. Öncelikle şîa inançlarına göre imamlar ne zaman öleceklerini bilmektedirler¹⁰⁸. İkincisine göre de imamlar olmuş ve olacak şeyleri bilme yeteneği ile donatılmışlardır. Onlar kendi ecellerini nasıl ve ne zaman öleceklerini bilmektedirler. Bu yüzden ecel gelmeden önce korkmalarına gerek olmadığına göre *takiyye* yapmalarına ihtiyaçları olmadığı açıktır¹⁰⁹. İkinci korku ise maddî ve manevî işkence, hakaret, baskı ve aşağılama gibi davranışlara maruz kalmadan kaynaklanabilir. Bütün bunlara her alim ve imam konumunda bulunanların sabrederek katlanması liderlik pozisyonunun gereğidir. Nitekim bunun birçok örneği Şîu kaynakları da dahil olmak üzere tarih kitaplarında yer almaktadır¹¹⁰. Bu yüzden, cesareti ile ün salmış Ali b. Ebû Talib'in korku nedeniyle kendinden önceki üç halifeye *takiyye* gereği biat ettiğini iddia etmek onun bu vasfını inkar anlamına gelecektir.

V. Sonuç

Takiyye, öncelikle büyük bir korku karşısında inancı gizlemenin adıdır. Bu tavır, İslam mezhepleri tarihinde farklı tonlarıyla kendini göstermiş ancak özellikle Şîiğin belirgin bir özelliği haline gelmiştir. Bu yönüyle *takiyye*, Şîilik ile özdeşleşmiş bir tavidir. Bunun nedeni ise, belüttüğümüz gibi, Şîiğin imâmet fikrini esas alması ve bunun dışındaki siyasî idareleri gayr-i meşru ilan etmiş olmasıdır. Halbuki Kur'ân'da bildirilen *tukâh* tarzındaki korunma tamamen farklı bir uygulamadır. Nitekim sünîlik, böyle bir inancı kabul etmemiştir. Bir sünînin inancı herhangi bir şekilde toplumu ve idareleri gayr-i meşru kılacak

¹⁰⁷ M. Ebû Zehra, İslâm'da Fıkıhî Mezhepler Tarihi, s. 381-382.

¹⁰⁸ Mesela bk. Kûleynî, *el-Kâfî*, I, 258. krş., Musa el-Musevî, "et-Takiyye ve'l-ismetü'l-îmâne inde Şiati'l-İmâme", *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*, s. 738-749.

¹⁰⁹ Abdülaziz ed-Dihlevî, *Muhtasarü't-tuhfeti'l-İsnâ-Aşerîyye*, nşr. Muhibbu'd-dîn el-Hatîb, y.y., 1387.

¹¹⁰ Mesela bk. Tabersî, *el-İhticâc alâ ehli'l-lücâc*, İran 1302, s. 45 vd; Râvendî, *Kitâbü'l-Harâic ve'l-cerâih*, Bombay t.y., s. 20; Şeyh Sadûk, *el-Hisâl*, Tahran 1320, s. 105 vd.

bir koşula dayanmadığı için onun *takiyye* yapmasını zorunlu kılacak herhangi bir gerekçe, bu uğurda *takiyye* ile saklayacağı bir inancı da olmamıştır.

Bütün bunların ötesinde, *takiyye*'nin ahlâkî tehlikelerinin büyüklüğüne dikkat çekildiği de belirtilmelidir. Ülkeler arası ilişkilere menfî yönde tesir ettiği, bundan başka yerli-yersiz yapılan *takiyye*'nin insanlar arasında daima bir güvensizlik ve şüphe ortamı meydana getirdiği, kültür alışverişini de olumsuz yönde etkilediği göz ardı edilmemelidir. Ayrıca *takiyye*'yi benimseyenlerin bu konudaki titizliklerinin, sözlerinin ihtiyatla karşılanmasına sebep olduğu ve güven ortamının ortadan kaldırdığı bir gerçektir. Bu yüzden *takiyye*, İslam dünyasının büyük bir kesimini oluşturan Ehl-i Sünnet mensuplarınca din prensipleri arasında sayılmamıştır.